

Jugoslávie – Srbsko – Kosovo

Kosovská otázka
ve 20. století

Václav Štěpánek

OPERA UNIVERSITATIS MASARYKIANAE BRUNENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA

SPISE MASARYKOVY UNIVERZITY V BRNĚ
FILOZOFICKÁ FAKULTA

Číslo 396

muni
PRESS

JUGOSLÁVIE - SRBSKO - KOSOVO

Kosovská otázka ve 20. století

Václav Štěpánek

Masarykova univerzita
Brno 2011

Publikace byla vydána s podporou Grantové agentury České republiky reg.
č. 409/08/1543

Recenzovali: Doc. PhDr. Pavel Boček, CSc.
Doc. PhDr. Ladislav Hladký, CSc.

Foto na obálce: Petr Francán

© 2011 Václav Štěpánek
© 2011 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-210-8211-3 (online : pdf)
ISBN 978-80-210-5476-9 (vázaná vazba)
ISSN 1211-3034

Obsah

SEZNAM ZKRATEK	10
ÚVOD	12
Proč psát o kosovské otázce v socialistické Jugoslávii	12
Kosovo v literatuře	16
Prameny	29
Geografické, toponymické a etnonymické zvláštnosti	30
Administrativní rozčlenění území s albánským etnikem	33
Psaní a výslovnost toponym a vlastních jmen	34
Poděkování	35
KOSOVO A METOCHIE NA POČÁTKU 20. STOLETÍ:	
OBYVATELSTVO A JEHO MIGRACE	36
Prizrenská (albánská) liga (Kongra)	39
Vystěhovalecké vlny konce 19. a počátku 20. století	40
KOSOVSÁ OTÁZKA A KRÁLOVSTVÍ SRBŮ, CHARVÁTŮ	
A SLOVINCŮ	43
Integrace území Kosova a Metochie do nového státu	43
Kačacké hnutí	45
Mírová jednání o poválečné Albánii	46
Kosovský výbor	47
Porážka kačackého hnutí	49
Postavení muslimů „Jižního Srbska“ v Království SHS	51
Džemijet	51
Školství a náboženství	53
Ekonomická situace	55
Pokusy o změnu etnické situace	56
Arnautašská teze	56
Kolonizace Kosova a Metochie slovanským živlem	59
Pokusy o vystěhovávání albánského obyvatelstva	67
DRUHÁ SVĚTOVÁ VÁLKA NA KOSOVU	78
Trpký osud kolonistů	83
Odboj a partyzánské hnutí na Kosovu a Metochii	86
Komunistický odboj v Albánii a Komunistická strana Jugoslávie	90

Povstání proti komunistické moci	95
VZNIK KOSOVSKE AUTONOMIE	103
Komunistická strana Jugoslávie a národnostní otázka	104
Názory na status albánské menšiny	106
Bujanská (bunjajská) konference	109
Reakce ÚV KSJ na bujanskou rezoluci	112
Vznik a fungování autonomie	113
Dilemata kolem autonomie	119
Problém kolonistů	122
Limity kosovsko-metochijské autonomie	124
AUTONOMIE POD OBRUČÍ STÁTNÍ BEZPEČNOSTI	130
Rezoluce Informbyra, ideologický boj Envera Hoxhy a úloha UDB	131
Prizrenský proces	137
Vysídlování albánského obyvatelstva?	139
Akce shromažďování zbraní	140
KOSOVSKÁ KAŽDODENNOST A JEJÍ ÚSKALÍ	149
Proporcionalita jako hlavní kritérium integrace	149
Jazyková otázka	153
Demografické ukazatele a problémy	156
Školství	166
Pokusy o jugoslávsko-albánské sblížení	171
Kulturní instituce	175
Industrializace oblasti	177
Zemědělství	183
BRIONSKÉ PLÉNUM	186
Důsledky brionského pléna	191
Zpráva vyšetřovací komise ÚV SKS	192
Zpráva o působení UDB na Kosovu	194
Poučení z krizového vývoje	202
Problémy a necitlivosti „pobrionské doby“	206
Do deseti let se vystěhují všichni Srbové... ..	207
Mezietnické problémy po roce 1966	209
IDEOLOGIZOVANÉ PRINCIPY ETNICKÉ DOMINANCE	212

KOSOVO JAKO REPUBLIKA?	217
Autonomie jako „kategorie federace“	219
„Soudruzi objektivně rozdmychávají nacionalismus“. Vystoupení Dobrici Ćosiće a Jovana Marjanoviće na 14. plénu ÚV SKS	223
Demonstrace roku 1968	229
Hodnocení demonstrací	232
Kosovo po demonstracích	235
ÚSTAVNÍ ZMĚNY VE PROSPĚCH POSILOVÁNÍ AUTONOMIE	240
Konfederativní ústava	243
Užší Srbsko versus autonomie	249
Nacionalistické koncepty	260
Kosovský kult	264
MY JSME ALBÁNCI, NE JUGOSLÁVCI – DEMONSTRACE 1981 ..	267
Následky demonstrací	270
Hodnocení demonstrací	275
Příčiny nacionalistického výbuchu v hodnocení SKJ	279
„Kosovské vedení se nechovalo rozhodně a bojovně“	280
Ústavní postavení autonomií je třeba ctít	281
Exploze školského systému	287
Stalinisté, iredentisté, ustašovci. Podíl zahraničního faktoru	289
Ekonomický rozvoj je jednostranný, neadekvátní, živelný	292
Definice ekonomických problémů	293
OŽIVOVÁNÍ OPOZICE	303
Srbská kritická inteligence	305
Bourání mýtů	309
Kritika nacionalismu	313
VYHROCOVÁNÍ NAPĚTÍ NA KOSOVU	316
„Znásilňované srbství“	316
Případ Martinović	316
Bezpečnostní situace na Kosovu	317
Zprávy o útocích na Srby a Černoherce	319
Zprávy o znásilňování srbských žen	321
Vystěhovalectví z Kosova	323
Změna kosovské etnické struktury	325
Vztahy mezi etniky	327
Srbská nacionalistická inteligence a kosovští Srbové	329
Úloha tisku	329
Petice kosovských Srbů	331

Protestní pochody kosovských Srbů	333
XIII. SJEZD SKJ A KOSOVO	337
Změny v kosovském vedení	338
Politický vzestup Slobodana Miloševiče	339
MEMORANDUM SANU	344
Manifest srbského nacionalismu	345
Kritika Memoranda	347
Memorandum a kritická inteligence	349
NIKDO VÁS NESMÍ BÍT...	351
Důsledky projevu Slobodana Miloševiče v Kosově Polji	354
Vzestup popularity Slobodana Miloševiče	354
Protestní večery o Kosovu - nová ofenziva kritické inteligence	355
NOVÁ PLATFORMA O KOSOVU	359
IX. zasedání ÚV SKJ	360
Jednota a rozhodnost je klíč k řešení Kosova...,	362
VIII. ZASEDÁNÍ ÚV SKS	365
Média ve službě nového politického proudu	365
Zlověstné výstřely v Paraćinu	367
Vítězství proudu Slobodana Miloševiče	371
Lehkovážně slíbená rychlost...	371
Předehra VIII. zasedání ÚV SKS	372
Vítězství revolučního proudu	374
Hodnocení VIII. zasedání ÚV SKS jugoslávskou politickou elitou ...	377
„ANTIBYKROKRATICKÁ REVOLUCE“	380
Mobilizace obyvatelstva	384
Kosovští Srbové v akci	385
Jogurtová revoluce	387
Neúspěšná intervence ÚV SKJ	388
Horká kosovská zima 1988/1989: „Ústavu nedáme!“	389
Srbské protesty na Kosovu	389
Debata o odpovědnosti kosovských politiků	390
Demonstrace podpory kosovskému vedení	392
Mítink všech mítinků: Bitvu o Kosovo vyhrájeme	393
Neprovokujte kosovský lid výměnou kádrů, které odmítá	396
Budeme v dolech až do vítězného konce	398
Shromáždění v Cankarově domě	402
„Neslyším dobře, co říkáte...“ Korunovace vůdce	404

Zatčení Azema Vllasiho	407
Neunávám tento politický soud: Proces s „kosovskou čtrnáctkou“ ..	408
Přijetí nové srbské ústavy - vítězství „antibyrokratické revoluce“ ...	410
Podivné hlasování kosovského parlamentu	411
Krvavý kosovský týden	412
Slavnost v Sáva centru	414
Den svatého Víta	415
Využití mýtu v politice	417
ZÁNIK SVAZU KOMUNISTŮ JUGOSLÁVIE	421
Kosovští Srbové a Slovinsko	421
XIV. sjezd SKJ	422
Konec vlády jedné strany	423
STÍNOVÁ REPUBLIKA	427
Politická pluralita na Kosovu	427
Nová vlna násilí	427
Zrušení kosovské autonomie a vznik paralelních albánských institucí	430
Cestou nenásilné resistance	432
EPILOG	435
ZÁVĚR	437
YUGOSLAVIA - SERBIA - KOSOVO. KOSOVO IN 20TH CENTURY	440
POUŽITÉ PRAMENY A LITERATURA	452
JMENNÝ REJSTŘÍK	465

Seznam zkratek

alb.	- albánský
AO	- autonomní oblast
AJBT	- Archiv Josipa Broze Tita
AP KiM	- srb. Autonomna pokrajina Kosovo i Metohija (Autonomní oblast Kosovo a Metochie)
AVNOA	- Antifašistický výbor národního osvobození Albánie
AVNOJ	- Antifašistický výbor národního osvobození Jugoslávie (Antifašističko veće/vijeće narodnog oslobodjenja Jugoslavije)
AS	- Archiv Srbska (Archiv Srbije)
ASNOS	- Antifašistická skupština národního osvobození Srbska (Antifašistička skupština narodnog oslobodjena Srbije)
CK	- srb. Centralni komitet (Ústřední výbor)
č.	- česky, číslo
DB	- Državna bezbednost (Státní bezpečnost - tajná policie)
char.	- charvátský
JA	- Jugoslávská armáda
JLA	- Jugoslávská lidová armáda
JNOF	- Jednotná národněosvobozenecá fronta (srb. Jedinstven narodnooslobodilački front)
KaM	- Kosovo a Metochie
KS	- komunistická strana
KSA	- Komunistická strana Albánie
KSJ	- Komunistická strana Jugoslávie (do listopadu 1952)
KPJ	- srb. i char. Komunistička partija Jugoslavije (Komunistická strana Jugoslávie)
KSS	- Komunistická strana Srbska (do listopadu 1952)
NOAJ	- Národněosvobozenecá armáda Jugoslávie (od počátku roku 1945)
NOF	- Národněosvobozenecá fronta
OV	- Oblastní výbor (v autonomních oblastech Kosovo a Vojvodina)
OV SKS KaM	- Oblastní výbor svazu komunistů Srbska pro Kosovo a Metochii
OV SKK	- Oblastní výbor Svazu komunistů Kosova (od roku 1974)
OZNA	- srb. Odelenje za zaštitu naroda (Oddělení národní bezpečnosti, komunistická tajná policie v letech 1944-1946)
RFE	- Radio Free Europe (Rádio Svobodná Evropa)
SAO	- Socialistická autonomní oblast
SANU	- srb. Srpska akademija nauka i umetnosti (Srbská akademie věd a umění)
SAPK	- srb. Socijalistička autonomna pokrajina Kosovo (Socialistická autonomní oblast Kosovo)
SFRJ	- Socialistická federativní republika Jugoslávie
SK	- svaz komunistů
SKCH	- char. Savez komunista Hrvatske (Svaz komunistů Charvátska)
SKJ	- srb. Savez komunista Jugoslavije (Svaz komunistů Jugoslávie)

SKOJ	- srb. Savez komunističke omladine Jugoslavije (Svaz komunistické mládeže Jugoslávie)
SKS	- srb. Savez komunista Srbije (Svaz komunistů Srbska, od roku 1952)
srb.	- srbsky
srch.	- srbocharvátsky (v době, jíž se práce zabývá, oficiální název státního jazyka)
SSRN	- srb. Socialistički savez radnog naroda (Socialistický svaz pracujících)
SUP	- Sekretariat unutrašnjih poslova (Ministerstvo vnitra, používáno také ve smyslu „policejní služebna“)
tur.	- turecky
UDB	- srb. Uprava državne bezbednosti (Správa státní bezpečnosti, komunistická tajná policie v letech 1946-1966)
UJDI	- srb. Udruženje za jugoslovensku demokratsku inicijativu (Sdružení pro jugoslávskou demokratickou iniciativu)
ÚV	- ústřední výbor
ÚV KSJ	- Ústřední výbor Komunistické strany Jugoslávie
ÚV SKJ	- Ústřední výbor Svazu komunistů Jugoslávie
ÚV SKS	- Ústřední výbor Svazu komunistů Srbska

Úvod

Proč psát o kosovské otázce v socialistické Jugoslávii

Otázka kosovská je komplexem problémů mezinárodních, náboženských, hospodářsko-sociálních, kulturně-politických i mezinárodně-právních, vyplývajících z těžkostí soužití místně většinového albánského a menšinového srbského obyvatelstva na relativně malém území v srdci Balkánského poloostrova. Území, které je pro jedny kolébkou národního obrození, místem, na němž vznikly v druhé půli 19. století první státo-tvorné koncepce, a pro druhé centrem slavného středověkého státu a mytologickým pilířem, tvořícím středobod jejich identity. Na toto území si tak jedni činí nárok na základě práva na sebeurčení a v poslední době stále více i práva historického, druzí mu brání odvolávající se přitom na vlastní právo historické. Na Kosovu se řeší i otázka srbské a albánské národní jednoty, resp. nejednoty, vyplývající z tíživého dědictví dávno již zaniklé habsburské a osmanské monarchie. Jak Srbům, tak Albáncům totiž nebylo z mnoha objektivních příčin umožněno vytvořit přesvědčivou shodu mezi národem a jeho politicko-teritoriálním rámcem. Velké části srbského a albánského národního korpusu tak zůstaly během budování národních států v 19. století (a v případě albánském na počátku 20. století) mimo jejich státní území. Tato skutečnost pak u obou národů v průběhu celé jejich novodobé historie živila a živí nacionalistickou politiku, rozpracovávající sen o jednotném velkém státě všech Srbů, resp. Albánců, tedy o Velkém Srbsku či Velké Albánii, která se právě na Kosovu dostává do vzájemné konfrontace.

Otázka kosovská je tedy střetem principů tak protikladných, že pokusy o jejich řešení v posledních sto padesáti letech vytvářejí prozatím pouze dlouhou historii konfliktů, dominance a nesmiřitelnosti. Kosovský problém latentně dřímá po celou dobu trvání meziválečné Jugoslávie, stal se výrazným politikem v době druhé světové války a byl jednou z klíčových vnitropolitických zkoušek poválečné jugoslávské státnosti. Bylo to Kosovo, kde započaly etnické migrace a osvojování území na etnickém principu, které se později, během válek v Charvátsku a v Bosně a Hercegovině, staly „normálním“ jevem. Kosovské problémy 70. a počátku 80. let 20. století byly v Jugoslávii extrémní, za deset let poté se na jejím území ale staly běžnou normou. Kosovo do jugoslávské praxe zavedlo nové a do té doby v komunistickém jugoslávském systému nemyslitelné diskriminační paradigma - diskriminaci založenou na etnickém, nikoli politickém či ideologickém principu. Z historické distance tak lze

kosovské problémy označit dokonce jako katalyzátor, byť ne bezprostřední příčinu, jugoslávské krize konce 80. a 90. let 20. století.

Během desetiletí kosovské krize se ale také jasně ukázalo, že kosovský gordický uzel nelze rozetnout. Přesvědčilo se o tom nakonec také mezinárodní společenství, respektive mocensky vlivné evropské země a USA, jež se rozhodly v roce 1999 letitý kosovský problém vyřešit způsobem dávného makedonského vládce. Jejich akce však od samého počátku postrádala pevný a pečlivě připravený politický plán toho, čeho by měla dosáhnout. Problémy, které se vynořily po zásahu, vyplývající ze specifické kosovské socioekonomické situace, v jejichž pozadí stojí historické reminiscence a resentimenty, západoevropské liberálně demokratické myšlení totiž prakticky nedokázalo pochopit, přijmout a zřejmě ani vyřešit, byť se na první pohled může zdát, že se tak stalo. Kosovský uzel bylo a stále je nutno trpělivě rozplétat, jinak se, zdánlivě rozvázaný, zauzlí na straně, kde se to nejméně očekává.

Nejvíce se, z historické perspektivy pohlíženo, k poctivému rozplétání kosovského uzlu přiblížila paradoxně Komunistická strana Jugoslávie, vítěz národněosvobozenického boje i kruté občanské války let 1941–1945. Vedena nejspíš upřímnou snahou o odstranění etnického napětí a potření šovinismu, který se právě za války na jugoslávském území manifestoval v nejdrastičtějších formách, snažila se založit novou Jugoslávii na ideologii bratrství a jednoty jugoslávských národů a národností. Jako při všech komunistických pokusech ale tomuto řešení chybělo jediné – demokratičnost, což se také později ukázalo jako zásadní kámen úrazu. V rámci tohoto projektu se jugoslávští komunisté pokoušeli vyřešit i letité problémy kosovské otázky a získat pro něj kosovsko-metochijské Albánce, kteří jihoslovanský stát nikdy nepovažovali za svůj a během jeho předválečného dvaadvacetiletého trvání se proti němu s různou intenzitou bouřili. Ve snaze projevit albánskému etniku co nejvíce dobré vůle proto komunističtí předáci v čele s Josipem Brozem Titem na konci druhé světové války poprvé v historii definovali území Kosova a Metochie jako svébytný politicko-geografický prostor, jemuž vymezili status autonomie. Problémy Kosova se snažili řešit maximálním zrovnoprávněním albánského etnika, od poloviny 60. let 20. století pak i jeho pozitivní diskriminací a nepřerušovaným mohutným tokem ekonomické pomoci. Ideologické klapky rigidního komunistického myšlení a přesvědčení o jediné možné a správné cestě jim však znemožňovaly vidět hlubší historickou podstatu kosovské otázky, její mytologický, náboženský i nacionálně-romantický podtext, což nakonec rozhodlo o neúspěchu komunistického řešení.

O kosovské otázce bylo v poslední době napsáno mnohé, z per povoláných, méně povoláných i zcela nepovoláných. Proč tedy psát další spis? Protože ne všechna témata byla vyčerpána. Ambicí předkládané práce proto nebylo podat vyčerpávající syntézu jakési kosovské historie, což by

ostatně bylo jen málo užitečné i vzhledem k tomu, že Kosovo do ustavení komunistické autonomie nikdy netvořilo nějakou svébytnou správní jednotku, nebylo historickou zemí ani nemělo pevně stanovené hranice. Historický rozvoj národů i státních útvarů vyvíjejících se na území dnešního Kosova ve středověku i novověku ostatně přesvědčivě a zevrubně zachycují nejnovější syntézy z per českých balkanistů, ať již jde o *Dějiny jihoslovanských zemí* (Praha 1998), *Dějiny Srbska* (Praha 2004) či *Dějiny Albánie* (Praha 2008). Snahou práce tak bylo především blíže osvětlit jedno z témat málo traktovaných, totiž podat přesvědčivý obraz komunistického pohledu na řešení kosovské otázky. V monografii se nicméně, jak již sám její název napovídá, při popisu kosovského problému nevěnujeme pouze komunistickému období. Její náplň zabírá celé 20. století a v míře nezbytně nutné, tam, kde bylo zapotřebí poukázat na hlubší kořeny toho kterého jevu, či v případech, kdy by výklad některých vývojových tendencí zůstal bez objasnění jejich historického podhoubí nejasný, přihlíží i k dějům přesahujícím rámec 20. století směrem do minulosti. Poměrně zevrubně je v knize naskicován obraz kosovsko-metochijského problému v meziválečné královské Jugoslávii. Právě tam totiž lze, vzhledem k tomu, že předválečný koncept státní integrace Kosova a Metochie do Jugoslávie s albánskou menšinou příliš nepočítal, hledat příčiny, jež pozdější komunistické názory na kosovskou otázku formovaly, ale zároveň úspěšnost prosazení komunistických konceptů determinovaly. Gros spisu tvoří popis dějů souvisejících se vznikem, vývojem a fungováním kosovské autonomie a všech těžkostí z toho vyplývajících. Přibližuje ne vždy šťastné a úspěšné úsilí komunistického vedení sanovat ekonomické, etnické i etatistické problémy, jež oblast zdědila z minulosti. Zabývá se snahami komunistického vedení o emancipaci a integraci albánského obyvatelstva a také pokusy o industrializaci katastrofálně zaostalé oblasti. Obraz těchto dějů přitom zakládá na zevrubném studiu archivních pramenů, neboť takový zatím nejen v české historiografii chybí. Práce západní historiografické produkce totiž pramennou bázi komunistické Jugoslávie obvykle zcela postrádají, resp. zanedbávají. Kupodivu ani srbská, resp. jugoslávská historiografie vývoj kosovské otázky v SFRJ pramenným způsobem, až na dílčí problémy, nepojala.

Přístup k archivnímu materiálu autorovi práce, doufejme, umožnil přiblížit atmosféru úmorných zasedání komunistických grémií, bouřlivých přelomových diskusí i intriky a tlaky, bez nichž si činnost nejvyšších komunistických orgánů ani není možno představit. Stranou pozornosti nezůstávají příčiny vzrůstajících problémů v mezietnických vztazích v oblasti, které začaly v průběhu druhé půle 70. a počátku 80. let ovlivňovat politické klima v celé Jugoslávii. V rozsáhlé analýze je v monografii představen také poslední pokus jugoslávské komunistické strany účinně zasáhnout do stále se prohlubujících kosovských mezietnických, demografických i ekonomických problémů, vypracovaný

a prosazovaný po velkém výbuchu albánské nespokojenosti v roce 1981. K pečlivému rozplétání kosovského uzlu ale již tehdy neměli jugoslávští komunisté dostatek trpělivosti a především síly. Neúspěchem při aplikaci své platformy, resp. neschopností v praxi uplatnit závěry svého dokumentu, tak přepustili cestu k vítězství nacionalistických konceptů, které se ve skrytu projevovaly a působily již v předcházejícím období. Ty jsou v práci pochopitelně také zevrubně představeny, včetně jejich působení v podobě resentmentní a šovinistické hysterie druhé půle 80. let, jež se stalo jedním z faktorů rozpadu Jugoslávie.

Iniciativu nakonec převzal muž, jenž sliboval rychlá a snadná řešení – Slobodan Milošević. Rozbor dějů souvisejících s nástupem Slobodana Miloševiče k moci v Srbsku je výraznou součástí monografie, stejně jako analýza jeho snahy omezit kosovskou (a vojvodinskou autonomii), při níž nevidaně zmobilizoval masy srbského obyvatelstva na sérii mítinků, nazývaných populisticky „antibyrokratickou revolucí“. Její důsledky – zrušení kosovské autonomie, represe Miloševićova režimu, albánský bojkot oficiálních institucí a vyhlášení stínové albánské republiky na Kosovu, jdoucí ruku v ruce, resp. paralelně s ději rozpadu Jugoslávie, pak výklad uzavírají. Monografie tedy zakončuje svůj výklad k roku oficiálního rozpadu socialistické Jugoslávie. K odpovědnému historickému zpracování silového konceptu řešení kosovské otázky po roce 1997 podle autorovy zkušenosti ještě nenazrál čas a je možné pouze v kontextu politologického bádání.

Při líčení dějů kosovské otázky se v práci postupuje chronologicky. Tok děje ale přerušují kapitoly, v nichž je podána zevrubná sonda do každodenního života na Kosovu a představeny principy dominance toho kterého etnika, které byly během komunistické vlády v oblasti uplatňovány za využití systémem umožňovaných ideologických metod.

Na tomto místě je bohužel nutno zdůraznit, že limitujícím faktorem předkládané práce je skutečnost, že se její autor nemůže vykázat znalostí albánštiny. Tento handicap ovšem částečně vyvažuje fakt, že práce vychází do značné míry z archivních pramenů, jež sice mohou být albánskou i srbskou stranou rozdílně traktovány, k nimž se však autor pokouší zaujmout nezájatý a objektivizující postoj. Celá řada archivních materiálů, přehledů a svodek navíc byla vypracována albánským komunistickým vedením kosovské autonomie. Mnoho prací albánských badatelů či předních protagonistů politického života bylo také přeloženo jak do srbštiny, tak do některého ze světových jazyků, často v těchto jazycích byly přímo napsány. Cílem samotné práce je navíc úkol přiblížit komunistický pohled na řešení kosovské otázky, nikoli pohled alternativních albánských (či srbských skupin), byť je spis samozřejmě nemůže opomenout.

Kosovo v literatuře

Je symptomatické, že česká i západoevropská historiografie se o kosovskou problematiku začala zajímat až v době, kdy události v autonomii překročily hranice Jugoslávie a staly se předmětem zájmu politiky mocensky vlivných zemí, a bylo tak zapotřebí osvětlit kořeny a příčiny toho, co „kosovskou otázku“ vyvolalo. Historiografie tedy „pokulhávala“ za výzvami doby a bohužel také často, ovlivněna aktuálními událostmi a jejich politologickým, publicistickým a novinářským výkladem, podlela dobovým trendům a jednostranným výkladům složitých a nejednoznačných kosovských dějů.

Do roku 1990 se tak, samozřejmě s výjimkou prostředí bývalé Jugoslávie, objevilo pouze minimum prací zabývajících se kosovskou otázkou ve 20. století. Bezsporně nejzásadnější z nich je spis německého jugoslavisty Jense Reutera *Die Albaner in Jugoslawien* (München 1982), jenž vyšel nedlouho po výbuchu albánských demonstrací na Kosovu v roce 1981. Těmto událostem také věnuje Reuter značnou pozornost a v závěru své práce dokonce publikuje do němčiny přeloženou *Politickou platformu SKJ* - specifické jugoslávské „poučení z kosovského krizového vývoje“. Těžiště práce J. Reutera spočívá v objektivně podané prezentaci vývoje Kosova v rámci Jugoslávie, zejména pak Jugoslávie komunistické. Dílo je založeno na relevantní literatuře, při vyličení novějších událostí vychází ale striktně z dostupných primárních pramenů. Vzhledem k jugoslávským archivním zákonům, jež umožňují přístup k archivnímu materiálu teprve po uplynutí 30 let od jeho vzniku, byly těmito prameny víceméně pouze noviny, časopisy a statistické ročenky a přehledy. Reuterova práce se stala zcela nezbytným východiskem pro autory 90. let 20. století. Samotný badatel se i poté ke kosovské otázce vyjadřoval v mnoha dalších článcích a studiích.¹

1 Např. REUTER, Jens: *Bildungspolitik in Kosovo*. Südosteuropa (Regensburg) 32 (1983), s. 8-16; *Arbeitslosigkeit in Kosovo*, tamtéž, s. 303-308; *Die aktuelle Lage in Kosovo*, tamtéž, s. 629-637; *Fachleute für Kosovo. Theorie und Praxis der sogenannten Kaderhilfe*. Südosteuropa 33 (1984), s. 40-49; *Unruheherd Kosovo. Resultat einer erfolglosen Politik*. Südosteuropa 35 (1986), s. 631-644; *Das Kosovo-Problem im Kontext der jugoslawisch-albanischen Beziehungen*. Südosteuropa 36 (1987), s. 718n.; *Die albanische Minderheit in Jugoslawien*. In: Schönfeld, Roland (ed.): *Nationalitätenprobleme in Südosteuropa*. München 1987, s. 133-148; *Die jüngste Entwicklung in Kosovo*. Südosteuropa 38 (1989), s. 333-344; *Die albanische Intelligenz in Kosovo*. Südosteuropa 39 (1990), s. 309-317; *Die politische Entwicklung in Kosovo 1992/93*. Südosteuropa 43 (1994), s. 18-30; *Die Kosovo-Albaner im ehemaligen Jugoslawien*. In: Brunner, Georg - Lemberg, Hans (edd.): *Voxgruppen ins Ostmittel- und Südosteuropa*. Südosteuropa-studien (Baden-Baden), sv. 52 (1994), s. 187-193; *Die internationale Gemeinschaft und der Krieg in Kosovo*. Südosteuropa 47 (1998), s. 281-297; *Die innere Situation Serbiens 1998 - Politische Säuberungen im Windschatten der Kosovo-Krise*. Südosteuropa 48 (1999), s. 1-15; *Serbien und Kosovo - Das Ende eines Mythos*, tamtéž, s. 629-645; *Nationalistische Unruhen in Kosovo*

Ani v českém prostředí před rokem 1990 žádná práce zabývající se přímo kosovskou otázkou nevznikla. Již ve 30. letech 20. století ovšem zaujal českou veřejnost poutavý etnograficko-folkloristický cestopis s výrazným historickým nábojem, jehož autorem byl malíř a etnomuzikolog Ludvík Kuba. Šlo o jedno z jeho děl, k němuž získal materiál při svých cestách za slovanskou písní, jíž se věnoval od počátku 90. let 19. století. V knize *Čtení o Starém Srbsku: cesty a studie z roků 1890-1927* (Praha 1932), doplněné množstvím impresionistických kreseb krajů, krajin i architektury, ovšem aktuální dění v oblasti a problematiku srbsko-albánskou velký slovanský muzikolog záměrně opomíjí, ač si jí byl vědom. Ještě předtím, v dobách rakousko-uherských, vyšla publikace předního českého sociálně-demokratického ideologa, novináře a poslance Emanuela Škatuly, jenž ve své knize *Válka na Balkáně. Válečné tažení Bulharska, Srbska, Řecka a Černé Hory proti Turecku* (Praha 1913) jako první u nás objektivněji zachytil problematiku srbsko-albánských vztahů a vůbec albánských národně-obrozenských snah.

V českém odborném tisku se zprávy o Kosovu objevují až koncem 80. let 20. století, a to výhradně jako publikace vydané k 600. výročí bitvy na Kosově poli v roce 1989. Zevrubné pojednání o bitvě, v němž vycházel z nejnovější zejména srbské odborné literatury, tehdy uveřejnil Miroslav Šesták (*Bitva na Kosově poli 1389*. Slovánský přehled 75, 1989, s. 449-466).² K výročí bitvy připravil antologii literárních textů srbských a českých autorů přední český jugoslavista a překladatel ze srbstiny a charvátštiny Dušan Karpatský. Nazval jej příznačně citací prvního verše srbského hrdinského eposu *Co se stalo na Kosovu rovném* (Praha 1990). K politickým událostem na Kosovu se před rokem 1989 česká historiografie nevyjadřovala, ostatně v tehdejších poměrech ani nebylo (a nemohlo být) zvykem zabývat se kritickými událostmi a problémy ideologicky sice jiné, ale přece jen komunistické země.

Po roce 1989 se kosovská otázka a vývoj srbsko-albánských vztahů stala doménou zejména balkanisty a jediného českého albanologa Pavla Hradečného (1938-2006). Jeho tři zevrubné studie - *Kosovská otázka ve vývoji albánsko-jihoslovanských vztahů do roku 1944* (Slovánské historické studie 20, 1994, s. 76-98), *Kosovská otázka v albánsko-jihoslovanských vztazích v letech 1941-1944* (In: Dorovský, Ivan [ed.]: *Studia Balkanica Bohemo-Slovaca IV*. Brno 1995, s. 198-206) a *Kosovská otázka v letech 1944-1996 a její úloha v procesu dezintegrace komunistické Jugoslávie* (In: *Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie*. Praha 1996, s. 127-193) - u nás představují dosud jednoznačně nejucelenější pohled na vývoj kosovské otázky ve 20. století, a to včetně charakteristiky vzdělanostních,

- *Politik der internationalen Gemeinschaft gescheitert?* Südosteuropa, 23(2003), s. 500-515 aj.

2 Článek k výročí bitvy pod názvem *Osudná bitva srbských dějin* tehdy také vyšel z pera Václava ŠTĚPÁNKA a Libora JANA v časopise *Věda a život* (1989, č. 6, s. 42-43).

kulturních, ekonomických i demografických poměrů na Kosovu, byť Hradečného přístup není prost jistých jednostranností.³ Kosovu věnoval Hradečný i drobnější studie *Kosovo - země bolesti a sváru* (takto se měla jmenovat i kniha, kterou o kosovské otázce připravoval) (*Dějiny a současnost* 16, 1994, č. 1, s. 45-50) či *Kosovo - konflikt bez konce?* (tamtéž, 21, 1999, č. 3, s. 47-52).

Kosovská otázka je trvalým zájmem také docenta pražské filozofické fakulty Jana Pelikána. Problematice věnoval řadu publicistických textů v českých novinách i časopisech, kosovská tematika činí gros jeho knihy *Národnostní otázka ve Svazové republice Jugoslávii. Geneze - vývoj - perspektivy* (Praha 1997). V publikaci Pelikán charakterizoval historické příčiny vzniku národnostně promíšených oblastí v jihoslovanském prostředí. V přehledu popsal politiku uplatňovanou vládnoucími režimy vůči sledovaným národnostním minoritám (zejména Albáncům, Maďarům a slovanským Muslimům) v předválečné Jugoslávii, během druhé světové války, v období Titovy federace a následně pak i v etapě prohlubující se krize a rozpadu Jugoslávie, konkrétně v letech 1981-1991. Podrobně pak v práci zkoumá srbsko-albánské vztahy na Kosovu v první polovině 90. let.⁴ Pelikán zpracovával kosovskou problematiku také v českých syntézách *Dějiny jihoslovanských zemí* (Praha 1998)⁵ a *Dějiny Srbska* (Praha 2004),⁶ v nichž, v rozsahu odpovídajícím celkové struktuře práce, kosovské otázce věnuje značnou pozornost a chronologicky přibližuje i nejnovější kosovské události. Dílčími aspekty kosovské otázky se též autor zabýval také v sérii pramenně podložených studií i materiálových článků, publikovaných v odborném periodickém tisku.⁷

Na českém knižním trhu doposud figuruje jako jediná původní česká monografická práce o historickém a politickém vývoji na Kosovu kniha Patrika Girgleho *Kosovo* (Praha 2006). Publikace, která vyšla v edici *Stručné dějiny států* nakladatelství Libri, je vlastně upravenou verzí

3 Podrobnější recenze viz ŠTĚPÁNEK, Václav: *Miroslav Tejchman, Pavel Hradečný, Miroslav Šesták: Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie. Praha 1996*. Časopis Matice moravské CXVII, 1998, č. 1, s. 215n.

4 Recenze viz ŠTĚPÁNEK, Václav: *Jan Pelikán: Národnostní otázka ve Svazové republice Jugoslávii. Praha 1997*. Časopis Matice moravské CXVII, 1998, č. 1, s. 219n.

5 Autory syntézy jsou Miroslav ŠESTÁK (ed.), Miroslav TEJCHMAN, Lubomíra HAVLÍKOVÁ, Ladislav HLADKÝ a Jan PELIKÁN.

6 Syntéza je dílem kolektivu pod vedením Jana PELIKÁNA (Lubomíra HAVLÍKOVÁ - Tomáš CHROBÁK - Jan RYCHLÍK - Miroslav TEJCHMAN - Ondřej VOJTĚCHOVSKÝ).

7 Např. *Národnostní otázka v Titově Jugoslávii (Stručný přehled vývoje)*. Slovanský přehled 4 (1992), s. 371-385; *Dva dokumenty o plošném vybirání nelegálně držných zbraní v Kosovu v polovině 50. let 20. století*. Slovanský přehled 91 (2005), s. 475-482; *Žádosti a stížnosti občanů Jugoslávie Ústřednímu výboru SKJ (Příspěvek k sociálním dějinám jugoslávské federace na přelomu 50. a 60. let 20. století)*. Slovanský přehled 88 (2002), s. 79-85; *Dokument o krevní mstě v Jugoslávii koncem 60. let 20. století*. Slovanský přehled 90 (2004), s. 595-611; *Poznámky k sociální situaci v Kosovu v 60. a 70. letech 20. století*. Historický časopis (Bratislava) 58 (2010), č. 2, 313-342.

diplomové práce absolventa blízkovýchodních studií na pražské filozofické fakultě, napsaná bez předběžných hlubších znalostí kosovského a jugoslávského prostředí. Zejména tam, kde popisuje kosovskou situaci v rámci SFRJ, pak logicky působí značně schematicky. Nechybí v ní ale některé zajímavé souvislosti nejnovějšího kosovského vývoje, např. otázka organizované kriminality, pronikající do nejvyšších politických pater kosovského establishmentu.⁸

Z pozic dobrých znalostí albánských reálií se recentními aspekty kosovského problému zabývá pracovník Ústavu mezinárodních vztahů v Praze, politolog a etnolog, Filip Tesař.⁹ Podobně zasvěcené jsou také práce politoložky Věry Stojarové (roz. Stýskalíkové), jež věnovala velkou část svých vědeckých výzkumů jak problémům kosovské otázky po roce 1990, tak také politickému vývoji sousední Albánie.¹⁰ Zásadní je především její monografie *Současné bezpečnostní hrozby západního Balkánu. Kritická analýza konceptu Kodaňské školy* (Brno 2007), v níž významné místo zaujímá právě analýza nejnovějších bezpečnostních problémů kosovských.

Recentní situaci v oblasti česko-kosovských vztahů, resp. politické a hospodářské kontakty mezi Českou republikou a Republikou Kosovo, přibližuje nejnověji studie Kamila Pikala *Česko-kosovské vztahy*, jež je součástí širší práce *Vztahy Čechů s národy a zeměmi jihovýchodní Evropy* (ed. Ladislav Hladký, Praha 2010, s. 183–197).

Analýzu událostí na Kosovu v 90. letech nabízí také práce Václava Štěpánka *Kosovo od autonomie k protektorátu. Nástin vývoje kosovské otázky od zrušení autonomie po počátek vojenských akcí NATO* (In: Dorovský, Ivan: Slavistika a balkanistika. Litteraria humanitas X., Brno 2001), jež se recentními kosovskými problémy zabýval také v řadě publicistických novinových i časopiseckých textů. V několika dalších studiích pak Štěpánek rozebírá i problémy související s vývojem Kosova v posledním desetiletí trvání Socialistické federativní republiky Jugoslávie

8 Podrobnější recenze viz CHROBÁK, Tomáš: *Girgle Patrik: Kosovo. Praha, Libri 2006. 160 s.* Slovanský přehled 93 (2007), č. 1, s. 129–130.

9 Např. TESARĚ, Filip: *Etnické konflikty. Praha 2007; Postavení národnostních menšin ve Svazové republice Jugoslávii*. In: Dančák, Břetislav - Fiala, Petr (edd.): *Národnostní politika v postkomunistických zemích. Brno 2000, s. 255–332; Otázka řešení statusu Kosova: vědecký grant Ministerstva zahraničních věcí ČR. Praha 2005; Albánští a bosenští muslimové a pokusy o jejich radikalizaci*. In: Tesař, Filip - Šístek, František - Lederer, Gyorgy: *Islám a jihovýchodní Evropa. Praha 2009, s. 5–27.*

10 Např. STOJAROVÁ, Věra: *The Party System of Kosovo*. In: Stojarová, Věra - Emerson, Peter: *Party Politics in the Western Balkans. Oxon 2010, s. 151–166; Post-Conflict Reconstruction in Kosovo*. In: Bureš, Oldřich: *Teorie a praxe postkonfliktní rekonstrukce. Plzeň 2008, s. 61–71; Otázka kosovská v širším pojetí bezpečnosti*. In: Štěpánek, Václav (ed.): *Současné Srbsko - politika, kultura, Evropská unie. Brno 2007; STOJAROVÁ, Věra - VYKOUPILOVÁ, Hana: Populism in the Balkans. The Case of Serbia*. *Central european political studies Review*, 2–3/X, spring-summer 2008. <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=335> aj.

(SFRJ) a se ztrátou jeho autonomie.¹¹ Pokusy o integraci Kosova do systému předválečné Jugoslávie věnoval studii *Problémy kolonizace Kosova a Metochie v letech 1918-1945* (Studia historica Brunensia LVII [2010], č. 2, s. 77-105), genezi kosovské autonomie v Titově Jugoslávii se zabýval v práci *Vznik kosovsko-metochijské autonomie a problémy jejího rozvoje do roku 1966* (Slovanské historické studie, 34 [2009] s. 95-126), nad důsledky jejího zániku se naopak zamýšlí ve studii *Zrušení Kosovské autonomie: Zásadní mezník na cestě k nezávislosti Kosova* (Slovanské historické studie, 32 [2007], s. 351-361). V publikaci *Osídla etnofiletismu: Srbská pravoslavná církev v zajetí kosovského mýtu* (Studia historica Brunensia LV [2006] č. 53, s. 117-132) pak Štěpánek analyzoval ty aspekty kosovské otázky, které jsou v srbském prostředí mytologizovány a ve formě tzv. kosovského mýtu brání reálnějšímu pohledu většinové srbské populace na recentní kosovskou situaci.

V nakladatelství Lidové noviny vyšla v edici Dějiny států v roce 2008 post mortem obsáhlá monografie Pavla Hradečného *Dějiny Albánie*, již k vydání připravil a o chybějící kapitoly doplnil Ladislav Hladký.¹² Vzhledem k tomu, že Albánie byla založena jako stát teprve v roce 1912, je logické, že se kniha před tímto datem zabývá celým albánským etnickým korpusem. I po něm však vždy přihlíží také k situaci Albánců mimo území mateřského státu. Systematicky tak přibližuje zejména národně-obrozenecké snahy Albánců, vznikající a realizující se na Kosovu ve druhé polovině 19. století a na počátku století 20., přehledně analyzuje také srbsko-jugoslávsko-albánské vztahy v dobách meziválečné Jugoslávie, kosovské poměry zmiňuje v rámci vylíčení albánského protitalského a protiněmeckého odboje. Velice pečlivě pak popisuje i rozchod albánského komunistického vůdce Envera Hoxhy s Josipem Brozem Titem, zapříčiněný rezolucí Informbyra v roce 1948, jehož důsledky byly na Kosovu přednostně pocíťovány.

Svérazný vklad do problematiky kosovské otázky představují pohledy prof. MUDr. Rajka Dolečka, jež tento známý dietolog nejnověji shrnul do publikace *Necenzurované obrazy II. z dějin Kosova a Metohije* (Brno 2009). Autor není historik, práci však, vzhledem k jeho mimořádné aka-

11 VIII. zasedání Ústředního výboru Svazu komunistů Srbska - přelomové datum moderní jugoslávské historie. Příspěvek k objasnění mocenského vzestupu Slobodana Miloševiče. Studia historica Brunensia LIII (2004), č. 51, s. 179-194; „Antibyrokratická“ revoluce v Srbsku v letech 1988-1989. Tamtéž, LIV (2005), č. 52, s. 119-225; *Srbské snahy o revizi principů jugoslávské ústavy z roku 1974 (Od konce šedesátých let 20. století do 8. zasedání Ústředního výboru Svazu komunistů Srbska v září 1987)*. Slovanské historické studie 31 (2006), s. 101-136. Také např. *Nikdo vás nesmí bit. O některých aspektech počátků politické kariéry Slobodana Miloševiče*. In: Mainuš, Petr (ed.): *Slavista s duší básníka*. Sborník k sedmdesátinám Ivana Dorovského. Brno - Boskovice 2005, s. 210-219.

12 Autorsky se na monografii dále podíleli Virgijl MONARI, František ŠÍSTEK a Pavla HRADEČNÁ BURDOVÁ. Dále jen *Dějiny Albánie*.

demické afirmaci, nechybí erudice. O knize nelze říci, že by byla objektivní, již záměr jejího vzniku, jako i všech předcházejících Dolečkových knih o balkánském konfliktu z konce 20. století, je přednostně „bránit srbskou pravdu“. Dílo nicméně přináší a analyzuje řadu nepřilíš známých pramenů. Zaujme i důrazem na souvislosti, obvykle z oportunních důvodů zamlčované.

Kosovské problematice se poměrně zevrubně věnují i některé další publikace z tvůrčí dílny českých historiků, jež jsou ale přednostně zaměřeny na jiná témata. Tak např. Miroslav Tejchman přibližuje ve svém monumentálním díle *Balkán ve válce a revoluci 1939–1945* (Praha 2008) události na Kosovu a v Metochii spojené s jejich italskou a německou okupací za druhé světové války.¹³ Albánskému školství na Kosovu je částečně věnována obsáhlá studie brněnského balkanisty Petra Stehlíka *Makedonsko-albánský spor ohledně založení a činnosti albánské Univerzity v Tetovu (1994–2004)* (Slovanský přehled 92 (2006), č. 3, s. 389–410), zabývající se jinak problematikou makedonskou atd.

V posledním desetiletí vzniklo také několik publikací popisujících vlastní zkušenosti autorů s kosovskou realitou po roce 1999, kdy se oblast stala protektorátem OSN. S ostrou kritikou praktik správy UNMIK, neschopné zabránit projevům násilí páchaného kosovskými Albánci na místních Nealbáncích, vystoupil počátkem nového tisíciletí Jiří Dienstbier, první popřevratový československý ministr zahraničních věcí a v letech 1998–2001 zpravodaj OSN pro lidská práva ve Svazové republice Jugoslávie, Bosně a Hercegovině a Charvátsku. Své zkušenosti z této mise shrnul v knize *Daň z krve* (Praha 2002), jež rozhodně není běžnou memoárovou produkcí. Představuje vlastně kombinaci deníkových zápisků s briskními politologickými analýzami a kronikářskými záznamy, které mohou sloužit jako prvořadý historický pramen. Ze stovek jmen, citací a záznamů skládá Dienstbier mozaiku událostí, které v této komplexnosti a podobě ještě nebyly zachyceny ani prezentovány. Spíše publicisticky laděná je naopak kniha Martina Dvořáka *Kosovo na vlastní kůži* (sine loco 2001), jež prezentuje soubor dopisů bývalého primátora Hradce Králové, který se krátce po ustavení správy UNMIK v Kosovu podílel v rámci mise OSN na budování místní správy. Knize ovšem místy chybí patřičný odstup. Sbírkou svých reportáží, zasílaných v době eskalace kosovské krize v roce 1999 z Bělehradu do českých deníků a rozhlasu, vydal pod názvem *Zápisky z doby bombardování* (Brno 1999) Václav Štěpánek, tehdejší lektor češtiny na Bělehradské univerzitě.

Kosovské problematice se věnují i některé překladové práce vydané v českém prostředí. Slovinským prizmatem zachycuje v kontextu celojugoslávském kosovské události český překlad díla slovinského, v Itálii

13 Podobně také v jeho další monografii *Ve službách Třetí říše. Hitlerovy zahraniční jednotky*. Praha 1999; dále např. *Německá okupační politika v Srbsku a Banátu za druhé světové války*. Slovanský přehled 81 (1995), s. 1–11 aj.

žijícího historika Jože Pirjevce *Jugoslávie 1918-1992* (Praha 2000). Pro rozhodující období bojů o zrušení kosovské autonomie v letech 1988-1989 jsou důležité vzpomínky tehdejšího předsedy jugoslávského prezidia Raifa Dizdareviće *Od smrti Tita do smrti Jugoslávie* (Praha 2002), jež přeložil Miroslav Tejchman. Méně již použitelným, řadou zjednodušení a nepřesností zatíženým zdrojem, je kniha Michaela Weithmanna *Balkán. 2000 let mezi východem a západem* (Praha 1996). Kosovské otázky se ve svém díle *Balkán 1804-1999. Nacionalismus, válka, velmoci* (Praha 2003) nevyhýbá ani britský publicista Misha Glenny.

Z již jen těžce přehledného množství **anglofonní literatury**, věnující se ovšem zejména kosovským událostem po roce 1990, jsou v souvislosti s Kosovem nejvíce citované dvě zásadní práce, jež shodou okolností vyšly nedlouho po sobě v průběhu jednoho roku. Jde o monografie Noela Malcolma *Kosovo. A Short History* (London 1998)¹⁴ a Mirandy Vickersové *Between Serb and Albanian: A History of Kosovo* (London 1998).

Zejména práce Malcolmova vyžaduje několik poznámek. Historie území, které nikdy nebylo samostatným administrativním celkem, se píše těžko, zejména má-li se z něj učinit oficiální historie státu. Noel Malcolm se o to pokusil (navzdory názvu) v obsáhlé monografii. Ambiciózní publikace, založená na studiu v řadě archivů i velmi obsáhlé bibliografii v množství jazyků (800 položek), přesto v některých ohledech nevyzněla zcela přesvědčivě. Zejména středověkou a raně novověkou minulost oblasti, již vykládá pro Kosovo státotvorným způsobem, totiž traktuje v podstatě velmi izolovaně, bez přihlídnutí k širším tokům historie Balkánu. Překvapí přitom, že prakticky zcela pominul jugoslávské archivy, z jihoslovanských zdrojů vychází minimálně i pokud jde o sekundární literaturu. Absenci srbských a jugoslávských pramenů lze ale do značné míry omluvit skutečností, že nové dějiny, pro které jsou nezbytné, zaujímají pouhou osminu práce, jejíž gros spočívá v traktování středověkých a raně novověkých dějin. V něm mj. zpochybňuje zažitý výklad o Kosovu jakožto „kolébce srbské státnosti“. V knize se přiklání k albánskému národně-obrozeneckému tradování původu Albánců a jejich historického práva na Kosovo a Metochii, zpochybňuje zásadně např. údaje o tzv. velkém stěhování Srbů po roce 1690 apod. Všechny problémy podle něj v podstatě vznikly po osvojení Kosova a Metochie Srbským královstvím v roce 1912. Ovšem ani do té doby nebylo soužití pravoslavných Srbů a muslimských Albánců rozhodně harmonické, ba právě naopak. Zejména středověký a raně novověký aspekt práce vyvolal kritiku v srbských historických kruzích, které reagovaly ostrou, dvojjazyčně vydanou polemikou *Response to Noel Malcolm's Book Kosovo. A Short History / Odgovor*

14. Kniha vyšla taktéž v překladu do bosenštiny jako *Kosovo: Kratka povijest*. Sarajevo 2000.

na knihu Noela Malkolma *Kosovo - kratka istorija*, již vydal Historický ústav SANU za redakce jeho ředitele Slavenka Terziće (Beograd 2000). Odpověď, vzhledem k tomu, že vyšla bezprostředně po bombardování SRJ, je místy politicky neadekvátně vyhocená. Poměrně úspěšně sice vyvrací některá Malcolmova tvrzení, je ovšem ve své nejbojovnější části sestavena koryfeji srbské historické národovecké školy (Vasilije Krestić, Kosta Mihailović, viz dále) a místy tak některými taktéž značně jednostrannými názory jen nahrává Malcolmovým, začasťe i vyhoceným, „proalbánským“ postojům.

Malcolm, jenž pět let předtím vydal podobně kontroverzní knihu *Bosnia. A Short History* (London 1994), tedy svůj kosovský diskurz založil zejména na procesech albánského národního obrození a starších. Výklad dějin 20. století tak v jeho monografii tvoří v podstatě pouze stručný přehled, v němž některé, pro vývoj oblasti i velmi důležité události ani nezmiňuje (např. akci shromažďování zbraní v druhé polovině padesátých let, označovanou často jako nejhorší příklad porušování lidských práv, k němuž na Kosovu v době socialistické Jugoslávie došlo)!¹⁵

Monografie Mirandy Vickersové je z tohoto pohledu mnohem vyváženější, což se ostatně od badatelky, která se na rozdíl od Malcolmů dlouhodobě zabývá albánskou otázkou, také očekávalo. Autorka vzbudila již předtím pozornost prací *The Albanians. A modern History* (London 1995) a následnou publikací, již sepsala spolu s Jamesem Pettiferem, nazvanou *Albanija - from Anarchy to a Balkan Identity* (New York 1997).¹⁶ Podává v nich kritický pohled na albánskou politiku v komunistickém a postkomunistickém období a objasňuje také poměr kosovských (a makedonských) Albánců k mateřské zemi i nejnovější vývoj myšlenky albánského národního sjednocení. Problémy kosovské autonomie rozebírala Vickersová také v rozsáhlé studii *The Status of Kosova in Socialist Yugoslavia* (Bradford Studies on Southern Europe 1, 1994). Autorka klade na rozdíl od Malcolmů důraz na události moderní historie, snaží se o nestrannost přístupu, velkou pozornost věnuje zejména situaci po rozpadu Jugoslávie.¹⁷

Další často citované práce zaměřují svoji pozornost především ke kosovské krizi posledních dvaceti let - např. kniha Julie A. Mertusové *Kosovo. How Myths and Truths Started a War* (Berkeley 1999), v případě Roberta Thomase (*The Politics of Serbia in 1990s*, New York 1999) pak v kontextu vývoje srbské politické scény. Vyvážený obraz novějších

15 U nás pouze stručná anotace z pera Miroslava TEJCHMANA: *Noel Malcolm, Kosovo: a Short History. Basingstoke, MacMillan 1998. 504 s.* Slovanský přehled 84 (1998), s. 404.

16 Také v překladu do srbštiny jako *Albanija - Od anarhije do balkanskog identiteta*. Beograd 1998.

17 Rozsáhlá recenze viz SIEGL, Erik: *M. Vickers: Between Serb and Albanian (A History of Kosovo). New York, Columbia University Press 1998. 328 s.* Slovanský přehled 84 (1999), s. 83-85.

událostí nabízí publicista a novinář Tim Judah v knize *Kosovo - War and Revenge* (Yale University Press 2000), přesvědčivě vyznívají zejména kapitoly, v nichž rozebírá velmocenskou konferenci o Kosovu v Rambouillet a přibližuje následné bombardování Srbska.¹⁸ Užitečný je bezesporu slovník Roberta Elsieho *Historical Dictionary of Kosova* (Maryland 2004),¹⁹ byť k výběru hesel by, jako ostatně u každé encyklopedie, mohla zaznít řada výhrad.

Z desítek německých knižních prací o Kosovu, kromě zmiňovaných již děl Jense Reutera, se snahou o neortodoxní pohled vydělují práce rakouského publicisty Malte Olschewského *Der Krieg um Kosovo. Serbiens neue Schlacht am Amsfeld* (Bad Vilbel 1999) a *Der serbische Mythos: die verspätete Nation* (München 1998), a Jürgena Elsässera, jenž upozorňuje na muslimský aspekt kosovské krize v publikaci *Wie der Dschihad nach Europa kam* (2005, kniha ovšem není věnována pouze Kosovu).²⁰ Opomenout nelze knihu manželů Christine von Kohlové a Wolfganga Libala *Kosovo: Gordischen Knoten des Balkan* (Wien-Zürich 1992), dlouholetých dopisovatelů z Jugoslávie, která sice není prosta mnoha zjednodušujících tvrzení, přináší však, vzhledem k osobní zkušenosti autorů z 80. let, řadu nepřilíš známých faktů. Faktograficky zajímavá je přehledová publikace Karla Kasera, Wolfganga Petritsche a Robert Pichlera *Kosovo/Kosova. Mythen, Daten, Fakten* (Klagenfurt 1999), jejíž autoři svůj výklad doprovázejí publikováním odpovídajících dokumentů.

V německém jazykovém prostředí vznikla také řada sborníkových publikací, z níž lze vyzdvihnout svazek editorů Jense Reutera a Konrada Clewinga²¹ *Der Kosovo Konflikt. Ursachen, Verlauf, Perspektive* (Wien

18 Také práce Judaha je zevrubně recenzována ve Slovanském přehledu (88 [2002], s. 106-109) Erikem SIEGLEM.

19 Elsie je také editorem často citovaného, nicméně jednostranně zaměřeného sborníku *Kosovo in the Heart of the Powder Keg* (New York 1997), v němž jsou publikovány práce předních kosovsko-albánských intelektuálů zasazujících se o kosovské sebeurčení Rexhepa Ismailiho a Rexhepa Qosji a také rozsáhlá práce Christiny von Kohlové a Wolfganga Libala.

20 V Německu v poslední době vyšla také celá řada knih kritizujících německou účast během bombardování Kosova, problémy propagandy v souvislosti s Kosovem apod. I zde třeba zdůraznit práce Elsässera *Kriegslügen. Vom Kosovokonflikt zum Milosevic-Prozess* (Berlin 2004); *Kriegslügen. Der NATO-Angriff auf Jugoslawien* (Berlin 2008); *Kriegsverbrechen. Die tödlichen Lügen der Bundesregierung und ihre Opfer im Kosovo-Konflikt. Mit einem Gastbeitrag von Henry Kissinger* (Hamburg 2000); Günter JOETZE: *Der letzte Krieg in Europa? Das Kosovo und die deutsche Politik* (Stuttgart 2001); Heinz LOQUAI: *Der Kosovo-Konflikt. Wege in einen vermeidbaren Krieg. Die Zeit von Ende November 1997 bis März 1999* (Baden-Baden 2000); Hannes HOFBAUER: *Experiment Kosovo* (Wien 2008) a mnoho jiných, jejichž obsah však tematicky zcela překračuje rámec této práce.

21 Clewing sám, v současnosti ředitel Südost-Institutu, publikoval několik pozoruhodných prací s kosovskou tematikou - např. *Die radikale Kosovopolitik der politischen Opposition in Serbien. Noch ein Grund für eine Internationalisierung des serbisch-albanischen Dialoges*. Südosteuropa 44 (1995), s. 513-522; *Geschichte, Bräuche und Kultur in Kosovo*. In: Woher kommt Labintof? Regensburg 2010, s. 32-43;

2000), či Dunji Melčićové *Der Jugoslawien-Krieg* (Wiesbaden 2007², zde zejména příspěvek významného liberálního kosovského intelektuála Skëlzena Maliqiho *Die Politische Geschichte des Kosovo*). Při sledování kosovského vývoje a jeho analýze sehrál nezastupitelnou roli časopis *Südosteuropa*, vydávaný řezenským Südost-Institutem.²²

V tomto přehledu samozřejmě uvádíme pouze nejstručnější výčet děl, která jsou podle nás pracemi zásadními. Pominout nelze ruskou historickou produkci, z níž se v poslední době záběrem vyčleňuje dílo Jeleny Guskovové *Istorija jugoslavskogo krizisa (1990-2000)* (Moskva 2001), v níž badatelka analýzu nejnovějších událostí na Kosovu podává v celkových souvislostech dějů rozpadu Jugoslávie.

V rámci **socialistické Jugoslávie** se nepocitovala potřeba psát dějiny „kosovské otázky“, marxistická historiografie sledující linii „bratrství a jednoty“ by to ani nepovažovala za „politicky korektní“. Několik zajímavých prací, zabývajících se Kosovem, však přesto vzniklo. V roce 1973 vyšla objemná kolektivní dvojjazyčná monografie *Kosovo - Kosova nekad i danas - dikur e sot* (Priština 1973), politicky zaštitěná komunistickými autoritami kosovské autonomie i Srbské socialistické republiky a sepsaná předními badateli té doby. Podává obraz autonomní oblasti od geografie přes historii, etnografii, folklór, literaturu až po detailní přehled kosovského hospodářství a zemědělství. Historická část publikace se vyhýbala ožehavým tématům minulosti a soustředila se zejména na komunistickou rezistenci v oblasti během druhé světové války a vznik kosovské autonomie. Odbojová aktivita byla také v centru zájmu jednoho z prvních kosovsko-albánských historiků Aliho Hadriho - zejména jeho publikace *Lëvizja nacionalçlirimtare në Kosovë 1941-1945 /Narodnooslobodilački odbori na Kosovu: 1941-1945* (Priština, alb. verze 1971, srb. 1975) či *Narodnooslobodilački pokret na Kosovu 1941-1945* (Priština 1973). Z jeho pera pochází také řada prací o jugoslávsko-srbsko-albánských relacích, komunistickém hnutí na Kosovu a Metochii a první učebnice dějepisu pro albánské středoškoly. Historie komunistického odboje pochopitelně byla poplatná době svého vzniku, v dílech Hadriho bylo možno spatřit i později stále zřetelnější tendence k přeceňování albánské účasti v odbojovém hnutí. Zajímavý a materiálově poctivý příspěvek k meziválečnému dění na Kosovu poskytla monografie Milovana Obradoviće: *Agrarna reforma i kolonizacija na Kosovu (1918-1941)* (Priština 1981).

Kontinuität des Kosovo-Konfliktes 1878 bis 2008. In: Chiari, Bernhard - Kesselring, Agilolf (Hgg.): *Kosovo. Wegweiser zur Geschichte*. Paderborn u. a. 2008, s. 113-123; *Bevölkerungsentwicklung und Siedlungspolitik: Die ethnische Zusammensetzung des Kosovo*. Tamtéž, s. 15-25; *Albanische Fragen, europäische Antworten: Makedonien und Kosovo als Prüfsteine für die EU als internationaler Akteur*. In: Schwarcz, Iskra - Suppan, Arnold: *Quo vadis EU? Osteuropa und die EU-Erweiterung*. Wien-Berlin 2008 (*Europa Orientalis* 5), s. 447-476 aj.

22 Obsah ročníků 31 (1982) - 52 (2003) viz *Jahrgängen der Zeitschrift Südosteuropa* <http://www.suedost-institut.de/fileadmin/dokumente/SOEInhverz.pdf>

Po smrti Josipa Broze Tita v roce 1980 dochází k postupnému bouření nejrůznějších tabu komunistické doby. Stále charakterističtější rysem dějepisceví té doby se stává **národovecký koncept**, který se do historiografie promítá v podobě nejrůznějších historických legend, mýtů, etnostereotypů, romantizujících konstrukcí, ale také formou bolestí a resentimentu. Objevují se práce, snažící se dokázat „historické právo“ jednoho nebo druhého národa na území Kosova. K obvyklému repertoáru národoveckého myšlení patří hrátky s čísly obětí srbského nebo albánského „teroru“ (od 15. století do současnosti!), s počty vystěhovalců v důsledku etnického tlaku Albánců nebo represí „srbského okupačního režimu“ atd. Vůči nim ovšem není imunní ani část prací recentní mimobalkánské historické produkce. Některých národoveckých tendencí nezůstala zcela ušetřena ani díla vůdčích srbských historiků posledních desetiletí, kteří by ovšem jinak jen těžko mohli být obviněni z nacionalismu.

Takto pojaté traktování historie předjímala jinak velice zevrubná a solidní práce akademika Dimitrije Bogdanoviće *Knjiga o Kosovu* (Beograd 1986), prakticky první a v mnoha ohledech nepřekonaná publikace zabývající se celostně kosovskou otázkou (s důrazem na starší dobu, neboť Bogdanović byl medievalistou).

Pokud jde o téma, jímž se zabývá náš spis, hovoří srbská historiografie posledních desetiletí obvykle o tom, že vznik autonomií je spojen se snahou komunistické oligarchie maximálně oslabit Srbsko. Titův establishment pak podle ní nese velkou část viny i na vyhocení etnických tenzí na Kosovu, neboť nijak nereagoval na projevy nesnášenlivosti ze strany albánského obyvatelstva vůči menšinovým Srbům, nesnažil se omezit demografický růst albánské komunity apod.²³ Národovecká část historiografie pak většinou přímo obviňuje vedoucí kosovské funkcionáře albánské národnosti, kteří byli u moci od roku 1944, že vědomě kontinuálně navazovali na politiku albánských nacionalistů z doby královské Jugoslávie a druhé světové války. Po celou dobu pak neměli dělat nic jiného než tajně konspirovat proti federálnímu státu a usilovat o vytvoření Velké Albánie. Záměrně přitom měli rozpoutávat nacionalistickou psychózu mezi albánským obyvatelstvem, vytlačovat Srby a Černohorce z řídicích funkcí a stát v pozadí nátlaku na vystěhovávání slovanského obyvatelstva.²⁴ Ve vztahu k „albánské otázce“ a sebeuvědomovacím albánským procesům je pro srbský národovecký přístup typické zpochyb-

23 Např. PETRANOVIĆ, Branko: *Jugoslovensko iskustvo srpske nacionalne integracije*. Beograd 1993. Recenze Jana PELIKÁNA na toto dílo viz Slovánský přehled 81 (1995), s. 82-85.

24 Např. CEROVIĆ, Vuksan: *Kosovo, kontrarevolucija koja teče*. Beograd 1989. Recenze Jana PELIKÁNA na toto dílo viz Slovánský přehled 78 (1992), s. 83-84.

nění samotného práva Albánců na sebeurčení, jehož koncept podle něj nekoresponduje s balkánskou realitou.²⁵

Z per některých národovecky orientovaných historiků samozřejmě vzešla i díla propagandistického charakteru, většina zásadních prací ovšem nepostrádá velice solidní odbornou úroveň. K nejvýznamnějším v tomto směru patří monografie Dušana Batakoviće *Kosovo i Metohija u srpskoj istoriji* (Beograd 1989), či *Kosovo i Metohija. Istorija i ideologija* (Beograd 1998 a 2007).²⁶ Příkladem „hledačství“ srbského historického práva na Kosovo je publikace Branislava Krstiče *Kosovo između istorijskog i etničkog prava* (Beograd 1997). Snaha o zdůraznění nepřetržité přítomnosti Srbů na Kosovu, která historické právo zakládá, také vedla mnohá srbská nakladatelství k tomu, že začala vydávat četné reprinty prací srbských autorů z 19. a první poloviny 20. století, v nichž je popisováno násilí na srbském obyvatelstvu ze strany Albánců v posledních desetiletích osmanské moci, jež mělo za následek opuštění oblasti a změnu její etnické mapy (např. *Savremenici o Kosovu i Metohiji 1852-1912*, Beograd 1988 aj.).

Centrem srbského národoveckého myšlení se již v 80. letech stala Srbská akademie věd a umění (Srpska akademija nauka i umetnosti, SANU), z jejíhož prostředí také v roce 1986 vyšlo známé *Memorandum*, zabývající se mj. postavením srbského národa v Jugoslávii a na Kosovu (albánská národovecká či nacionálně-romantická škola měla své útočiště zejména v prištinském Albanologickém institutu). V posledních dvaceti letech uspořádala SANU několik konferencí o srbsko-albánských vztazích. Příspěvky v konferenčních sbornících podávají obraz o širokém názorovém a badatelském spektru srbských historiků (a také demografů,

25 Např. Djordje BOROZAN ve své studii *Jugoslavija i Albanija u 20. vijeku*. In: *Jugoslovenska država 1918-1998*, Beograd 1999, s. 199-211, shodně s M. Vickersovou tvrdí, že bez velmocenské „náchylnosti“ vůči Albáncům, by se toto etnikum nezmohlo na to, „*aby se vlastními silami oddělilo od Turecka a spolu se státy ve svém okolí vybojovalo nezávislost*“, aniž by samozřejmě dodal, že s albánským faktorem novodobé balkánské křesťanské národy nikdy nepočítaly. Velkoalbánský projekt byl podle něj od počátku faktorem „*narušujícím balkánskou politickou rovnováhu*“, poněvadž „*zahrnuje celou albánskou populaci bez ohledu na národní, historická a státní práva sousedních národů a států*“. Albánie tak i díky tomu měla být vždy považována za nechtěné dítě Balkánu a diplomatickou konstrukci velmocí. Leccos z těchto slov by samozřejmě mohlo být uplatněno stejně tak dobře i na koncepci srbskou (ale také řeckou či bulharskou). Ty ale autor považuje za historicky legitimní. Z pera téhož autora viz např. také monografie *Velika Albanija - porijeklo - ideje - praksa*. Beograd 1995; *Jugoslovenska država i Albanci I-II* (spolu s Ljubodragem DIMIĆEM), Beograd 1998 a 1999. *Kosovo i Metohija u velikoalbánskím planovima 1878-2000*. Beograd 2001; *Kosovo i Metohija - život živih* (spolu s Vladimírem STOJANČEVIĆEM a Lj. DIMIĆEM), Beograd 2005.

26 Další monografie Batakoviće, připomínající zejména srbské osídlení Kosova a Metochie a srbské historické právo na tuto oblast, např. *Kosovo i Metohija u srpsko-arbanaškim odnosima* (Priština 1991); *Dečansko pitanje* (Beograd 1989) a desítky studií o srbsko-albánských vztazích.

sociologů a politologů), příznačné ovšem je, že neortodoxní (ve smyslu nenárodovecké) myšlení je v nich zastoupeno marginálně (*Srbi i Albanci u XX veku*. Beograd 1991;²⁷ *Srbi na Kosovu i u Metohiji*. Beograd 2006; *Kosovo i Metohija. Prošlost, sadašnjost, budućnost*. Beograd 2007).

V Jugoslávii v té době samozřejmě vznikala i díla „objektivní“ či liberální provenience. Velký rozruch způsobila kniha evropsky proslulého záhřebského ekonoma Branka Horvata *Kosovsko pitanje* (Zagreb 1988). Práce byla vlastně jakýmsi pokusem o rozpoutání „civilizované diskuse“ o Kosovu, jak sám autor v předmluvě uvádí. Částečně je ji možno brát i jako reakci na Bogdanovićovu knihu. V atmosféře, jež tehdy zejména v Srbsku v souvislosti s Kosovem panovala, však publikace nenalezla pozitivní přijetí. Autor v ní uváděl mnoho pozoruhodných (a hrozivých) ekonomických ukazatelů, nastoloval „pro a proti“ albánskému právu na republiku a podával v zhuštěné podobě přehled „kosovské otázky“. Právě pro tuto historickou komponentu byl ovšem vůdčími srbskými historiky té doby (B. Petranović aj.) nařčen z diletantismu. V závěru knihy autor publikuje poučné diskuse s „národoveckým“ myšlením té doby. Na Horvatův pokus v podstatě navazoval sborník editorů Slavka Gabera a Tončiho Kuzmaniče *Kosovo - Srbija - Jugoslavija* (Ljubljana 1989), zachycující názorové proudy jugoslávsky orientovaných autorů. Po rozpadu Jugoslávie vyvolala mezinárodní pozornost objemná kolektivní monografie editora Nebojši Popova *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju* (Beograd 1996), jež shromáždila autory srbské liberální opce, kteří se vyjadřovali k bolestným událostem rozpadu kritickým pohledem „ze srbské strany“. V monografii je publikována řada příspěvků analyzujících srbské „národovecké“ myšlení a jeho podíl na vyhocení „kosovské otázky“. Jiným příkladem takového pohledu je práce Jasminky Udovički *Kosovo - politika konfrontacije* (Beograd 2001).

Příspěvkem k hlubšímu poznání vzájemných srbsko-albánských vztahů je obsírná publikace Petrita Imamiho, v Bělehradě žijícího albánského intelektuála, *Srbi i Albanci kroz vekove* (Beograd 2000). Pozoruhodná je v této souvislosti také publikace Zorana Janjetoviće *Deca careva, pastorčad kraljeva. Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918-1941* (Beograd 2005), v rámci níž autor podává výstižný obraz života albánské menšiny v předválečné Jugoslávii.

Ladislav Hladký ve své publikaci *Bosenská otázka v 19. a 20. století* (Brno 2006) vyslovuje názor, že nejobjektivnější práce jihoslovanských historiků pochází z pera těch, kteří delší dobu působili v zahraničí, neboť nebyli přímo ovlivněni procesem dezintegrace své země. Jeho slova, aniž

27 Obsáhlou recenzi na sborník sepsal Pavel HRADEČNÝ: *Srbi i Albanci u XX veku - Serbs and the Albanians in the 20th Century. Series of lectures May 7-10, 1990. Editor Andrej Mitrović. Srpska akademija nauka i umetnosti. Naučni skupovi, Knjiga LXI, Odeljenje istorijskih nauka, Knjiga 20, Beograd 1991, 457 s. Slovanské historické studie 21 (1955), s. 307-314.*

bychom ale ubírali na významu těm autorům, kteří i v srbských, resp. jugoslávských, poměrech vytvořili práce vzácné objektivitu, potvrzuje např. kniha Dejana Joviće *Jugoslavija - država koje je odumrla. Uspón kriza i pad četvrte Jugoslavije* (Beograd 2003), v níž je kosovské otázce věnována maximální a objektivní pozornost.

Prameny

Bádání o rozvoji politického systému na Kosovu od 60. do poč. 80. let 20. století a o genezi mezietnických vztahů, jakož i o běžném životě v autonomii, jež činí gros této práce, je založeno na nepublikovaných archivních pramenech. Materiály, jež připadaly v úvahu pro využití, jsou uloženy v řadě archivů v Srbsku, převážně v Bělehradě. V Archivu Jugoslávie se nacházejí fondy Ústředního výboru (ÚV) Svazu komunistů Jugoslávie (SKJ) i jugoslávské vlády. V Diplomatickém archivu ministerstva zahraničí je uložena např. korespondence mezi jugoslávským zastupitelstvím v Tiraně a jugoslávským ministerstvem zahraničí, důležitá pro hlubší poznání problematiky jugoslávsko-srbsko-kosovsko-albánských vztahů. Archiv Josipa Broze Tita uchovává ve fondu *Kabinet prezidenta republiky* množství cenných materiálů z jednání jugoslávského prezidenta s delegacemi z Kosova, či se srbským stranickým i politickým vedením, důležitých jak pro pochopení fungování mechanismů moci v Jugoslávii, tak např. názorů Tita na kosovskou problematiku. V Archivu Srbska jsou uloženy fondy vlády Socialistické republiky Srbska a fondy ÚV Svazu komunistů Srbska (SKS). Archiv samotné kosovské autonomie byl v roce 1999 narychlo částečně převezen do Niše, není jej však v současné době možno využívat.

Časové možnosti bádání v zahraničních archivech jsou vždy velmi omezené. Proto bylo nutno rozhodnout, fondy kterých archivů jsou pro práci zásadní. Pro vlastní heuristiku jsme nakonec vybrali Archiv Srbska a jeho *fond Ústředního výboru Svazu komunistů Srbska 1966-1990* (s přesaheem cca do roku 1963). Pro chod federace byl samozřejmě nejdůležitějším mocenským ústředím ÚV SKJ, nicméně o politice ve vlastním Srbsku již v 60. letech rozhodovali srbští komunisté. V jejich mocenském centru - ÚV - se navíc shromažďovaly nejdůležitější materiály jak z vrcholných jugoslávských vládních i stranických fór, tak také z autonomií, které fond v celosti zachovává. Komise předsednictva ÚV i jeho výkonného výboru, jež formovaly národnostní politiku, zpracovávaly materiály a analýzy, které byly následně projednány na plénech ÚV i za účasti kosovských politiků. Stenografické záznamy plenárních zasedání, jednání v komisích i materiály připravované komisemi jsou ve fondu zachovány beze zbytku. V souvislosti s decentralizačními tendencemi, patrnými v Jugoslávii od počátku 70. let, se sice kosovské vedení snažilo srbské ústředí obházet, nejdůležitější materiály ze svých jednání ovšem bylo nuceno ÚV tak jako tak poskytovat. Se všemi problémy bylo navíc z fe-

derace nakonec stejně vždy na ÚV SKS odkázáno. Bohatost fondu i jeho profesionální uspořádání dalo našemu výběru za pravdu, tím spíše, že nejdůležitější materiály z jiných archivů jsou obsaženy v některých publikovaných edicích i v cíleně sestavovaných dokumentačních souborech.

Z nich je zapotřebí upozornit především na sbírku dokumentů charakterizujících klíčové etapy vývoje Jugoslávie editorů Branka Petranoviće a Momčila Zečevića *Jugoslavija 1918–1988. Tematska zbirka dokumentata* (Beograd 1988²). Materiály o komunistickém odboji za druhé světové války a vzniku poválečné Jugoslávie shromáždil Slobodan Nešović do objemné edice *Stvaranje nove Jugoslavije 1941–1945* (Beograd 1981). Týž badatel, ve spolupráci s Brankem Petranovićem, vydal i další ediční svazek podobného charakteru, nazvaný *AVNOJ i revolucija. Tematska zbirka dokumentata 1941–1945* (Beograd 1983). Důležitou edici představuje dílo Milana Borkoviće a Venceslava Glišiče, shromažďující materiály ze zakladatelského kongresu Komunistické strany Srbska, vydané pod názvem *Osnivački kongres KP Srbije (8–12 maj 1945)* (Beograd 1972). Jako edice je označena také práce bývalého ředitele Archivu Jugoslávie Jovana P. Popoviće *Dokumenti za istoriju Jugoslavije: Četvrta sednica CK SKJ - Brionski plenum* (Beograd 1999), byť ve své druhé části, kde zachycuje VI. plénium ÚV SKS z roku 1966, zařazuje materiály z jednání pouze výběrově. Jako využitelné pro práci se nakonec ukázaly i utilitárně připravované dokumentační přehledy sestavované často s cílem dokázat výše zmiňovanou snahu komunistického establishmentu či samotného J. Broze Tita „oslabit Srbsko“. Za jiné na tomto místě uvádíme např. dokumentační soubor s typickým národoveckým názvem *Raspeto Kosovo* (Beograd 2006) editora Pery Simiče, obsahující převážně dokumenty z Archivu Josipa Broze Tita.

Vzestup nacionalismu na Kosovu a v Srbsku v 80. letech 20. století a jeho vliv na dramatické zhoršení mezietnických vztahů již ale monografie v důsledku nedostupnosti archivních materiálů musí zakládat na dobovém tisku a vzpomínkách hlavních aktérů dějů. Prameny prvořadě důležitosti v tomto smyslu představují soubory projevů či memoáry přímých účastníků popisovaných dějů, jejichž seznam uvádíme v závěrečném soupisu pramenů a literatury. Významným zdrojem pramenných informací je také server Rádia Svobodná Evropa, na němž je umístěn archiv relací rádia z dob socialistické Jugoslávie i vzpomínky významných politiků, kteří byli přímými účastníky rozpadu Jugoslávie.

Geografické, toponymické a etnonymické zvláštnosti

Kosovo je z geografického hlediska vlastně toponymem kotliny, rozkládající se mezi městy Zvečan na severu a Kačanik na jihu, dlouhé 85 km a široké kolem 15 km. V centru kotliny se nachází metropole Priština, na severu Kosovská Mitrovica, jižně od Prištiny pak město Uroševac.

Hornatější oblast na východ od Kosovské kotliny je v srbské geografické tradici nazývána Kosovským Pomoravím (s městy Gnjilane, Kosovska Kamenica, Novo Brdo, Vitina). Severovýchod území, jež tvoří dolina řeky Lab s městem Podujevem, bývá někdy nazýván také jako Malé Kosovo (alb. Rrafshi i Llapit).

Metochijská kotlina je větší a rovinatější, 68 km dlouhá a 60 km široká, cele obklopená vysokými pohořími, z nichž nejrozsáhlejší je Šar planina na hranicích s Makedonií a nejvyšší Prokletije (alb. *Bjeshkët e Nemuna/Alpet Shqiptare*) na hranicích s Albánií. Hranici s Černou Horou tvoří Morka Gora. Od Kosovské kotliny je Metochie oddělena rozsáhlou Drenickou vysočinou a několika menšími vrchovinami. Za metochijská centra jsou tradičně považována města Peć, Djakovica a Prizren.

Samotný název autonomní oblasti byl a je předmětem srbsko-albánského sporu, jako ostatně téměř vše ostatní. Toponymum *Kosovo* (alb. *Kosova*) je nejspíš odvozené od starého slovanského názvu území rozkládajícího se na západ od Prištiny, jmenovaného v pramenech jako „Kosovo pole“. Objevuje se teprve po bitvě, jež se na Kosově poli uskutečnila v roce 1389. V administrativním smyslu je však toponymum *Kosovo* používáno až v tureckých dokumentech 19. století, kdy označuje název vilájetu (provincie), ovšem zcela jiného územního rozsahu než v současnosti. Kdy přesně se objevuje název *Metochie* není zcela zřejmé. Jeho etymologie vychází z řeckého slova *metoch*, označujícího klášterní léno. Muselo však vejít v užívání před tím, než území obsadili Turci. Ve středověku byla část dnešní *Metochie* označována také jako *Hvosno*. Konstantin Jireček ve své monografii *Geschichte der Serben* (Gotha, 1911) při popisu tohoto území zdůrazňuje, že „celá ta rovinatá oblast si (od středověku – pozn. V. Š.) dodnes zachovala jméno *Metohie*“.²⁸ O Metochii v 19. století běžně hovoří např. Vuk Stefanović Karadžić. Albánci ovšem pojem *Metochie* neznají. Používají pro oblast toponymum *Dukagjin* či *Dukagjinské plató* (alb. *Rrafshi i Dukagjinit*), pojmenované podle državy stejnojmenného středověkého feudálního rodu. Jde ovšem o širší pojem, označující i přilehlou oblast Albánie.²⁹ Toto toponymum se v souvislosti se zájmovou oblastí poprvé oficiálně objevilo jako součást názvu komunistického *Národně osvobodeneckého výboru pro Kosovo a Dukagjin* v prosinci roku 1943.

V dobách národního obrození používali Srbové pro oblast běžně název *Staré Srbsko*, jež má ovšem také širší význam. Označuje bývalé jádrové území srbského středověkého státu, tedy nejen Kosovo a Metochii, ale také Rašku (známou v osmanských dobách jako Novopazarský sandžak) a severní Makedonii. Na část území budoucí autonomie se vztahoval i název *Jižní Srbsko*, používaný po roce 1912 zejména pro Makedonii.

28 JIREČEK, Konstantin: *Istorija Srba II*. Beograd 1981, s. 164.

29 MALIQI, Shkëlzen: *Die politische Geschichte des Kosovo*. In: Melčić, Dunja (ed.): *Der Jugoslawien-Krieg*. Wiesbaden 2007², s. 121.

Označení *Kosovo* pro převážnou část zájmového území poprvé používají materiály italské okupační správy v letech druhé světové války. Tyto dokumenty vycházely obvykle důsledně z albánské terminologie a svědčí tak o tom, že již tehdy většina albánského obyvatelstva tento název chápala jako toponymum celé oblasti.

Po druhé světové válce byla nově založená a hraničně vymezená autonomie nazvána *Kosovem a Metochii* (srb. Kosovo i Metohija, KiM), což se v komunistické administrativě, libující si po sovětském vzoru ve zkratkách, obvykle zkracovalo na *Kosmet*. V roce 1968 prosadilo kosovsko-albánské komunistické vedení oblastí jednoslovný název *Kosovo* (alb. Kosova). Učinilo tak ve snaze odstranit z názvu toponymum aludující na středověký status území v rámci srbského státu.³⁰ V březnu roku 1989 naopak tehdejší srbský establishment v čele se Slobodanem Miloševićem vrátil do nově přijaté ústavy, jež autonomii v podstatě rušila, opět název *Kosovo a Metochie*, což ovšem albánská většina v oblasti nikdy zpětně nepřijala. V naší práci budeme tam, kde hovoříme o oblasti jako celku, používat toponymum *Kosovo*, v konkrétních případech, kde se bude jednat pouze o západní část oblasti, budeme využívat i pojem *Metochie*.

Do roku 1968 se v Jugoslávii používalo v jihoslovanských jazycích pro kosovské Albánce etnonymum *Šiptar*, vzniklé srbocharvátskou výslovností albánského slova *Shqiptar*, tedy obyvatel *Shqipërie*, jak samotní Albánci nazývají jak Albánii, tak albánský etnický prostor. Toto etnonymum, které používali i kosovsko-albánští představitelé, se začalo masověji objevovat v politických i vojenských dokumentech v období druhé světové války. Vystřídalo tehdy dřívější slovanské etnonymum pro Albánce *Arbanasi* nebo turecké *Arnauti*. Podle některých badatelů používání názvu *Šiptar*, což je v podstatě vlastní národní jméno všech Albánců (*Shqiptarët*), mělo, i s ohledem na blízkou spolupráci jugoslávských a albánských partyzánů, zdůraznit jednotu albánského národa na Kosovu a Metochii a v Albánii. V praxi však velice brzy došlo k regionalizaci tohoto etnonyma, které pak i v pozdějších letech označovalo příslušníka albánského etnika žijícího na území Jugoslávie, zatímco k pojmenování obyvatel Albánie se užívalo etnonymum *Albanac*. Tendence k vystřídání etnonyma *Šiptar* označením *Albáнец* (srch. Albanac) se začala objevovat po tzv. brionském plénu ÚV SKJ v roce 1966 a nakonec byla v roce 1968 i kodifikována. Jistým automatismem označení *Šiptar* ještě nějakou dobu přežívalo, ale stále více získávalo spíše pejorativní charakter, zejména bylo-li vyslovováno příslušníky jiného národa, především Srby

30 Požadavek a zdůvodnění změny názvu oblasti se zachoval v rozboru zaslaném předsedou kosovsko-metochijského parlamentu Fadilem Hoxhou J. Brozu Titovi v dubnu 1968. Viz Archiv Josipa Broza Tita (AJPT), fond Kabinet předsedníka republiky (KPR) II-2, kart. 58. Citováno podle SIMIĆ, Pero: *Raspeto Kosovo. Dokumenta o Kosovu i Metohiji*. Beograd 2006, s. 71-83.

a Makedonci.³¹ Podobně z albánské strany existuje vedle oficiálního etnonyma *Serbe, Serbët* (Srb, Srbové) pohrdlivé označení *Shkau, Shkjah*.

Kosovské albánské obyvatelstvo se postupem doby zcela identifikovalo s Kosovem, jakožto s čistě svým etnickým prostorem. Zdůraznění kosovského původu se tak začalo objevovat v dnes běžně používaném etnomymu *Kosovar*, jež v sobě skrývá význam „Albánc z Kosova“. Chtějí-li Srbové zdůraznit svůj kosovský původ, pak tak činí etnonymem *Kosovac*.

Administrativní rozčlenění území s albánským etnikem

Poukázali jsme již výše na skutečnost, že Kosovo nebylo ani v období středověkého srbského státu, ani během staletí vlády osmanské říše považováno za jednotný historicko-geografický prostor. V 17. století v rámci administrativního členění osmanské říše byla naše zájmová oblast rozdělena do tří sandžaků (krajů), v 19. století pak její území zahrnovaly dva vilájety (provincie, jež tvořilo několik sandžaků). Po balkánských válkách v roce 1912 si nově dobyté území mezi sebe rozdělily dva státy vítězné balkánské koalice – Srbské království a Černohorské království, a to tak, že Kosovo s Kosovským Pomoravím a Prizrenskou kotlinou získalo Srbsko, zbytek Metochie pak Černá Hora. Poté, co byla oblast od zimních měsíců roku 1915 do podzimu roku 1918 okupována Rakousko-Uherskem a Bulharskem, přešla v prosinci roku 1918 jako bývalá součást Srbského a Černohorského království automaticky do nově vzniklého Království Srbů, Charvátů a Slovinců (dále jen Království SHS).

V rámci administrativní reformy Království SHS byla v roce 1922 celá země rozdělena na 33 krajů (oblastí), které záměrně, po francouzském vzoru, neakceptovaly hranice starých historických zemí. Území dnešního Kosova, ač, jak znovu zdůrazňujeme, do té doby nikdy nebylo geograficko-politicky jednotné, bylo tehdy rozděleno tak, že větší jeho část se nacházela v rámci *Kosovské oblasti*, v menších částech pak v oblastech skopské a zetské. Albánské obyvatelstvo ovšem bylo výrazně početně zastoupeno i v oblastech vranjské, rašské a bitoljské.³²

Po vyhlášení královské diktatury v roce 1929 došlo k novému administrativnímu rozčlenění státu. Vyšší idea národního unitarismu (tzv. integrálního jugoslávství), prosazovaná králem Aleksandrem, byla zabudována do *Zákona o názvu a rozdělení Království na správní území*, platného od 3. října 1929. Tímto zákonem byl původní název státu Království

31 V druhé polovině 80. let 20. století, v době růstu nacionalistických tenzí, získalo slovo Šiptar natolik negativní konotaci, že jeho používání bylo možno přirovnat k užívání slova Negr v rasistickém kontextu USA. Viz POPOVIĆ, Srdja M.: *Put u varvarstvo*. Beograd 2000, s. 269.

32 BOŽOZAN, Djordje: *Osnovni principi zaštite manjina u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 1919.–1921. i Albanci u Kraljevini Jugoslaviji*. In: *Dijalog povjesničara-istoričara* 2. Zagreb 2000, s. 373.

Srbů, Charvátů a Slovinců změněn na Království Jugoslávie, jež se administrativně členilo do devíti bánovin. Také při jejich vzniku, v souladu s ideologií integrálního jugoslávství, nebyly brány v potaz ani názvy dřívějších historických zemí. K vymezení bánovin využívali jejich tvůrci geograficko-ekonomického principu, nové správní celky pojmenovali podle dominantních řek. Při dělení území na bánoviny se ovšem částečně vyšlo vstříc charvátským požadavkům a charvátské historické země proto byly většinově začleněny do dvou bánovin - Sávské a Přímořské. Slovinské země se nacházely v jediné - Drávské bánovině. Velkou roli při vymezování bánovin zjevně hrál také požadavek srbských kruhů, že by zejména oblasti Jižního Srbska měly být rozděleny tak, aby v žádné z nich netvořilo většinu obyvatelstvo neslovanské, resp. nesrbské. Srbské (resp. černohorské) etnikum tak mělo převahu v pěti bánovinách - Moravské, Drinské, Dunajské, Zetské a Vardarské. V rámci Vardarské bánoviny se tak ocitla jak celá Makedonie, tak oblasti dnešního jižního Srbska a také část Kosova. Stará Černá Hora byla začleněna do Zetské bánoviny spolu s jižní částí Dalmácie, Západní Metochií, Hercegovinou a částí Bosny a Novopazarského sandžaku. Vojvodina se cele nacházela v rámci Dunajské bánoviny, Bosna a Hercegovina připadla do bánovin Drinské, Vrbasské, Přímořské a Zetské.

K další změně územního rozdělení došlo 26. srpna 1939, kdy byla ze Sávské a Přímořské bánoviny a z okresů Dubrovnik, Šid, Ilok, Brčko, Gradačac, Derventa, Fojnica a Travnik zformována Charvátská bánovina, která tak sjednocovala všechny charvátské historické země. Podobná organizace srbských zemí již, vzhledem k zahraničně politickým problémům, nebyla vytvořena. Oblasti osídlené albánským živlem tak v rámci administrativního členění Království Jugoslávie zůstaly zahrnuty v bánovině Zetské, Moravské a Vardarské.

Jako jednotný celek byly Kosovo a Metochie poprvé definovány až jugoslávskými komunisty, a to již před druhou světovou válkou, v roce 1937. Tehdy totiž vznikl *Oblastní výbor Komunistické strany Jugoslávie pro Kosovo a Metochii*. V té době při marginálním vlivu, jaký tehdy komunistická strana měla, ale byla tato skutečnost významná právě a jen pro několik desítek tehdejších kosovsko-metochijských členů komunistické strany. Nicméně základ pozdější autonomie je nutno hledat právě v tomto činu, z hlediska tehdejší politické situace v Jugoslávii zcela bezvýznamném.

Psaní a výslovnost toponym a vlastních jmen

V knize se pochopitelně vyskytuje množství kosovských, srbských i albánských jmen a toponym. Kosovská toponyma užíváme v podobě, v jaké se běžně používala v době, o níž naše práce pojednává, proto se uchylujeme k jejich vesměs původním slovanským názvům. Toponyma v Albánii jsou pochopitelně uvedena albánsky, v mužském rodě v jejich podobě bez po-

stpozitivního členu, jenž v albánštině označuje jejich určitost (tedy např. Elbasan, nikoli Elbasani), v ženském naopak v jejich podobě s určitým členem (tedy např. Tirana, nikoli Tiranë). Pro města Shkodra a Durrës jsou u nás vžité jejich slovanské názvy Skadar a Drač, proto je uvádíme takto.

Srbská jména, toponyma i názvy děl a archivních materiálů uvádíme v původním srbském pravopise, ovšem v přepisu do latinky, ostatně v samotném Srbsku se v současnosti latinka poměrně běžně užívá. I přitom však je zapotřebí upozornit na některé odlišnosti od běžného srbského (či charvátského) úzu a v některých případech přiblížit i od češtiny se odlišující výslovnost: Srbský grafém **đ** tedy přepisujeme výhradně jako dj, vyslovovat jej však je nutno jako dž; grafém **ć** ponecháváme v původní podobě, je třeba jej ale vyslovovat jako velice měkčené č. Grafémy **lj**, **nj** se vyslovují v prvním případě jako měkké slovenské l, v druhém jako ň. Grafém **h** se vyslovuje jako české ch, skupiny **-di-**, **-ti-**, **-ni-** je zapotřebí na rozdíl od češtiny vyslovit tvrdě, podobně jako v albánštině.

Při psaní albánských jmen jsme se drželi pokud možno důsledně albánského pravopisu. Albánský fonetický a pravopisný systém je ale v řadě případů odlišný od českého – některé jeho hlásky a grafémy se v češtině nevyskytují, jiné grafémy či jejich skupiny se vyslovují jinak než v češtině: **ç** vyslovujeme jako české č. Grafém **dh** lze vyslovit téměř jako anglické znělé th ve slově this, **gj** jako ě, odtud pak skupiny **-gji-**, **-gji-**, **-gje-** vyslovujeme jako české **-đi-**, **-dy-**, **-dě-**. Grafém **l** odpovídá slovenskému l, **ll** vyslovujeme jako tvrdé l, **nj** jako ň, proto skupinu **-nje-** vyslovíme jako **-ně-**. Grafém **q** se vyslovuje jako české ř, odtud tedy i skupiny **-qi-**, **-qy-**, **-qe-** jako **-ti-**, **-ty-**, **-tě-**. Grafém **sh** nejlépe vyslovíme jako š, **x** jako dz, **xh** jako dž a **zh** jako ž.

Poděkování

Na závěr těchto úvodních poznámek se sluší poděkovat těm, kteří mi při práci na spise pomohli. Prof. dr. Miře Radojevićové z Katedry historie Filozofické fakulty Bělehradské univerzity a tamní knihovnici Katarině Kovačevićové za ochotu a obětavost při vyhledávání a zapůjčení literatury; archivářům Archivu Srbska z pobočky Železnik za vstřícnost během práce s archivními fondy; mé manželce mr Katarině Štěpánkové za všestrannou podporu a jazykové připomínky k rukopisu; PhDr. Petru Wagnerovi za pečlivé pročtení rukopisu a překlad resumé do angličtiny; Mgr. Petru Stehlíkovi za cenné připomínky, Mgr. Aloisii Zmeškalové za práci na rejstříku, Marcele Zárubové za rešerše a Kateřině Kolářové a ing. Jiřímu Turkovi za korektury. Můj dík za rady a konzultace patří také oběma posuzovatelům, doc. Pavlu Bočkovi, CSc., z Historického ústavu FF MÚ a doc. dr. Ladislavu Hladkému, CSc., z Historického ústavu Akademie věd ČR.

Kosovo a Metochie na počátku 20. století: Obyvatelstvo a jeho migrace

V roce 1912, jako výsledek vítězné války koalice mladých balkánských států Bulharska, Černé Hory, Řecka a Srbska, jež se v průběhu 19. století postupně vyvázaly z mnohasetleté moci osmanské říše, změnilo po více než 450 letech území Kosova a Metochie svého hospodáře. Po mnoha staletích vkráčely vítězné srbské a černohorské oddíly do mytizovaného kraje, s nímž je spojena klíčová událost srbských dějin, bitva s osmanskými Turky, která se tu udála na den sv. Víta v roce 1389.³³ Bitva, která sice neznamenal okamžitý konec srbského středověkého státu, ale byla předzvěstí jeho pozvolného zániku, k němuž došlo v roce 1459. Poté, co byla přetavena do státotvorného mýtu, osudovým způsobem ovlivnila formování srbské a černohorské národní mentality (o kosovském mýtu více viz s. 264–266). Získání Kosova, považovaného v srbské mytologizované historii za kolébku srbské státnosti, a vzhledem k velkému množství zachovaných středověkých klášterů a chrámů včetně sídla patriarchátu srbské autokefální pravoslavné církve i za centrum srbské duchovnosti, bylo tehdejší srbskou a černohorskou mocenskou i intelektuální elitou pojímáno jako vyvrcholení národněosvobozeneckých a obrozeneckých snah a akt historické spravedlnosti. Oba „srbské“ státy ovšem získaly území, na němž se v uplynulých stoletích poměrně podstatně změnila etnická situace. A tento fakt již srbskému politickému faktoru na Kosovo a Metochii nikdy neumožnil návrat úplný.

Problém spočíval v tom, že Kosovo v té době považovalo za svůj nezicizitelný domov i většinové islamizované obyvatelstvo albánské, které oblast začalo ve větší míře kolonizovat od 17. století.³⁴ Celá provincie se proto po celý zbytek 20. století stává svědkem snahy o dominanci jednoho či druhého etnika a neuralgickým bodem srbské státnosti.

33 O ní více viz ŠESTÁK, Miroslav: *Bitva na Kosově poli 1389*. Slovanský přehled 75 (1989), s. 449–466.

34 Albánci žili menšinově v oblastech dnešní Metochie i v dobách středověkého srbského státu a byli přítomni také ve vojsku knížete Lazara na Kosovském poli v roce 1389. K albánské kolonizaci Kosova z albánských horských oblastí však dochází až poté, co část ghegských albánských kmenů přijala islám. Po všech větších historických událostech a politických pohybech, které postihly osmanskou říši, se islamizované masy albánského obyvatelstva, podobně jako islamizovaní Slované z Bosny, masově zapojovali do regulárních i bašibozuckých (domobraneckých) oddílů osmanské armády. Skutečnost, že to byl právě islám, který rozdělval a zásadně měnil soužití národů v turecké říši, dokazuje i fakt, že katoličtí Albánci – Malisoři – velice často společně s Černohorci bojovali proti skadarským albánským pašům, pravoslavní Toskové pak společně s Řeky proti Turkům či katoličtí Mirdité společně se Srby z knížectví v polovině 19. století proti osmanské říši.

S pokusy o integraci „Starého Srbska“, jak bývala oblast Kosova a Metochie nazývána srbskou vlasteneckou historiografií, do státních celků vítězných království Srbska a Černé Hory, se započalo vzápětí po balkánských válkách. Integraci se, nejen tehdy, rozuměla náprava „*nepromyšleného historického činu*“ patriarchy Arsenije Crnojeviće, jehož „rozhodnutí“ o vystěhování Srbů z Kosova koncem 17. století je částí srbské národovecké historiografie dodnes zcela ahistoricky traktováno jako nezodpovědné. Rozuměla se jí také obnova přerušené kontinuity „*historického státu*“.³⁵ Vlastenecká historiografie zde naráží na jeden z důsledků tzv. Velké turecké války (1683–1699), kdy se v letech 1689–1690 Srbové (a také křesťanské albánské kmeny) žijící v oblasti Kosova, Metochie, Makedonie a přilehlých albánských hor přidali k postupující habsburské armádě vedené generálem Johannem Norbertem Piccolominim, která pronikla hluboko do nitra tureckého státu, doufajíc v úspěch zbraní monarchie. Při dobývání Skopje bylo již tehdy v řadách habsburského vojska více Srbů než samotných císařských vojáků. Vojevůdcova smrt a následný ústup celé armády však změnila situaci a srbští vzbouřenci měli, na popud patriarchy srbského pečského patriarchátu Arsenije III. Crnojeviće, ustoupit nejprve do severního Srbska a poté do exilu v habsburské monarchii – do dnešní Vojvodiny a částečně Slavonie. Usazovali se však až u Budapešti, kde si v obci Szentendre zřídili nové biskupství. O 47 let později, v letech 1737–1738, po ztroskotání nové rakouské ofenzivy, prchali z tohoto území další Srbové. Kolik těchto uprchlíků bylo celkem, lze dnes jen stěží odhadnout, zejména srbské údaje hovoří o počtu až 40 000 rodin, což by při tehdejší natalitě mohlo znamenat až několik set tisíc osob! Tento tradovaný počet zpochybnil nejnověji Noel Malcolm, podle nějž nejen že běženců nebylo takové množství, ale mnozí se po sultánově amnestii měli vrátit zpět do svých domovů.³⁶ Jisto každopádně je, že do habsburské monarchie se přesídlil se svým patriarchou nezanedbatelný počet Srbů, na druhé straně jich ale v oblasti také hodně zůstalo (a další se tam i později přistěhovali). Etnická situace Kosova se tak zřejmě začala výrazněji měnit spíše až v poslední třetině 19. století. Jisto také je, že na Kosovo a do Metochie v té době ve zvýšené míře pronikalo islamizované (popř. ještě křesťanské, ale velice brzy islamizované) albánské ghegské obyvatelstvo z albánských hor, které začalo později osidlovat oblasti i dále na sever, směrem k Niši, a také do západní Makedonie.

K přesunům obyvatelstva začalo docházet také v posledních desetiletích trvání osmanské říše. Velký vliv na to měly děje Velké východní krize z let 1875–1878 a jejich výsledky. Během druhé srbsko-turecké války na přelomu let 1877–1878 a po Berlínském míru uprchlo před postupující

35 KRSTIĆ, Branislav: *Kosovo između istorijskog i etničkog prava*. Beograd 1994, s. 73.

36 MALCOM, Noel: *Kosovo. Kratka povijest*. Sarajevo 2000, s. 187–209. Malcolmovu tezi zpracovává také Pavel HRADEČNÝ v *Dějínách Albánie*, s. 147–148.

cím srbským vojskem,³⁷ nebo bylo následně vypuzeno z nově připojených srbských oblastí kolem Niše, Leskovce a Vranje, do oblasti severního Kosova podle odhadů kolem 30 000–40 000 Albánců muslimského vyznání, v albánské literatuře bývá udáváno číslo větší – kolem 60 000–80 000 uprchlíků.³⁸ Před útekem zde bylo albánské a další muslimské obyvatelstvo, které tyto kraje kolonizovalo počátkem 18. století, ve výrazné většině, v horských oblastech prakticky křesťanské obyvatelstvo nežilo vůbec.³⁹ Opačným směrem během válečných operací prchalo údajně až 200 000 slovanských běženců,⁴⁰ z nichž se ovšem po válce velká část vrátila zpět.⁴¹

Proti vystěhovávání Albánců z nově připojených jižních oblastí se tehdy vzedmula také opoziční vlna. Nejvýznamnějším kritikem tohoto postupu byl srbský generál Jovan Belimarković, velitel Šumadijského vojenského sboru, který měl prohlásit, že Albánci jsou „dobří a pracovití lidé“, jež on za žádnou cenu vystěhovávat nebude.⁴² Zřejmě i díky jeho rozhodnosti zůstala dodnes v Srbsku albánská komunita v několika vesnicích v oblasti Gornje Jablanice (v okolí města Medvedja). Noví kolonisté jižních krajů ale byli na základě mírových dohod povinni utěncům jejich majetky vyplatit.⁴³ Později tuto povinnost na sebe převzal srbský stát.

37 Albánské obyvatelstvo prchalo nepřipravené, prakticky pouze s nejnужnějsími věcmi. V dosídleneckých černoohorských rodínách, v nichž dodnes funguje více než stoletá epická paměť, jsou i v současnosti živé vzpomínky na to, jak noví kolonisté nalézali v albánských domech kompletní vybavení. Takoveto vyprávění jsme zaznamenali od rodáka z obce Donji Gajtan v pohorí Radan (okr. Lebane, Srbsko), dr. Miloše LUKOVIĆE (*1951) z Balkanologického ústavu Srbské akademie věd a umění (dále pouze SANU), který je zachytil naposledy ještě v roce 2002: „*Jako dítě jsem slychal od rodičů a příbuzných, jak první dosídlenci našli ve vesnici dokonce chléb v hliněném poklopu na ohništi* (chlebové placky se v horských usedlostech a na pasteveckých salaších dodnes pečou pod speciálním poklopem z pálené hlíny, nazývaným *crepulja*, na nějž se nahnou žhavé uhlíky – pozn. V. Š.), *ježž Albánci nestihli vzít s sebou, když utíkali z vesnice v únoru 1878. Tito první osídlenci se přitom ve vesnici objevili teprve na podzim roku 1879, tedy více než po roce. To vše jen dokazuje chvat, s nímž se Albánci dali na útek...* Citováno z dopisu M. Lukoviće autorovi z 6. října 2010.

38 Např. Petrit IMAMI v knize *Srbi i Albanci kroz vekove* (Beograd 2000, s. 145) tvrdí, že podle tureckého sčítání žilo pouze v leskovacké kaze (osmanská správní jednotka velikosti okresu) 24 000 Albánců, v kuršumlijské 29 000, v prokupeljské 15 000 a ve Vranji a okolí 25 000. Dohromady tedy 93 000 Albánců, z nichž po Berlínském kongresu zůstalo údajně něco kolem 6 000.

39 LUKOVIĆ, Miloš D.: *Onomastika sela Gajtana u Gornjoj Jablanici*. Beograd 1983, s. 5.

40 BOGDANOVIĆ, Dimitrije: *Knjiga o Kosovu*. Beograd 1986, s. 137.

41 Více o těchto dějích viz např. ILIĆ, Nikola P.: *Oslobodjenje južne Srbije 1878–1979*. Beograd 1977; také STOJANČEVIĆ, Vladimir (ed.): *Drugi srpsko-turski rat i oslobodjenje jugoistočne Srbije*. Beograd 2001.

42 IMAMI, P.: *Srbi i Albanci kroz vekove*, s. 145.

43 V rodínách kolonistů se dodnes uchovávají doklady o tom, že původním majitelům, jež zastupovali najatí agenti, majetek vyplatili a jsou tedy právoplatnými vlastníky zemědělských usedlostí.

Albánští muslimští běženci, tzv. muhacirové,⁴⁴ kteří v Srbsku zanechali prakticky celý majetek, byli tureckými úřady cíleně usídlováni bezprostředně podél nové hranice – v hornatinách po obvodu kosovské kotliny (odkud pak jejich ozbrojené skupiny až do roku 1880 napadaly nově osídlované jižní srbské oblasti⁴⁵), dále pak v dolině řeky Lab a v nížinách severního Kosova a výrazně tak změnili místní etnickou mapu. Ze sčítání daňových poplatníků, které v osmanské říši proběhlo v roce 1873, totiž vyplývá, že roviny samotného Kosova byly ještě v té době osídleny převážně slovanským, resp. srbským vesnickým obyvatelstvem.⁴⁶ Příchod muhacirů tuto situaci pochopitelně zcela změnil: běženci si vybíjeli svoji frustraci ze ztraceného domova na okolním srbském obyvatelstvu, které pak naopak pod nátlakem opouštělo své domovy a stěhovalo se do Albánci opuštěných jižních krajů srbského knížectví (od roku 1882 království). Na srbské vystěhovalectví z Kosova a Metochie ovšem měla vliv i špatná bezpečnostní situace v oblasti v souvislosti s událostmi kolem vzniku tzv. Prizrenské ligy a později i dalších albánských povstání proti turecké moci.

Prizrenská (albánská) liga (Kongra)

byla první albánskou politickou organizací. Vznikla v Prizrenu jako reakce na tzv. Sanstefanský mír. Toto mírové jednání, jímž byla 3. března 1878 ukončena rusko-turecká válka v letech 1877–1878, přirkló velké části Albánci obývaných území nově vytvářenému Velkému Bulharsku, ale také ruským spojencům na Balkáně – Srbsku a Černé Hoře. Hlavním cílem ligy proto bylo zamezit dělení albánského etnického prostoru. Po Berlínském kongresu,⁴⁷ který výsledky Sanstefanského míru výrazně korigoval, přerostla liga v národněmancipační albánské hnutí, požadující sjednocení albánských území – podle ideologů ligy tehdejších osmanských vilájetů skadarského, kosovského, bitolského a janinského – do jednoho vilájetu s výraznou autonomií. Liga se tedy snažila o důslednou obranu práv a území Albánců, k čemuž organizovala i vlastní ozbrojené skupiny. Ač výrazně muslimsky orientována, vytyčila v podstatě národní albánský program, nazývaný také jako ideologie Velké Albánie. Metochie se tak díky tomu vlastně stává kolébkou albánských národně obrozeneckých a osvobozeneckých snah!

44 Muhacir (ve výslovnosti balkánských Slovanů muhadžir, albánsky muhaxhir) je dodnes používaný původem arabský termín pro islámské běžence.

45 Viz BOGDANOVIĆ, D.: *Knjiga o Kosovu*, s. 149.

46 Přehled obyvatelstva v jednotlivých kazách kosovského vilájetu podává Vladimír STOJANČEVIĆ ve své knize *Srbi i Arbanasi 1804–1912* (Novi Sad 1994, s. 159–160). Také BOGDANOVIĆ, D.: *Knjiga o Kosovu*, s. 149.

47 Kongres evropských mocností o Východní otázce probíhal ve dnech 13. června – 13. července 1878.

Prizrenská liga, ač z počátku podporována sultánským režimem, se ale brzy pro svoji neústupnost stala říši nepohodlnou. V zimních měsících roku 1880 dokonce přerostly občasně ozbrojené střety ligistických bojůvek s osmanskou mocí v rozsáhlé ozbrojené povstání, které sultán kvalifikoval jako „*první nacionalisticky motivovanou vzpouru svých muslimských poddaných*“. Oddíly ligy obsadily téměř celé Kosovo a Metochii i díl Makedonie a jejich násilí mj. podnítilo masové srbské vystěhovalectví. Povstání sice do léta roku 1881 trestná vojenská výprava zcela rozprášila, myšlenky ligy však nezanikly. Na její aktivity navázala v roce 1897 podobně zaměřená a islámsky laděná Pečská liga. I ji, po počátečním smířlivém postoji, nakonec rozehnal sultán Abdülhamid po tuhých bojích, které zachvátily větší část kosovského vilájetu a vyvolaly další uprchlickou vlnu slovanského obyvatelstva. K ozbrojenému vystoupení Albánců z Kosova a Metochie poté došlo také během vlády mladoturků v letech 1909–1912, která hodlala zasahovat do tradičního patriarchálního i náboženského života místních Albánců více, než byli ochotni připustit.⁴⁸ Boje po celém Kosovu i severní Albánii, zejména během dubna až července 1912, se samozřejmě opět velmi dramaticky dotýkaly i místního slovanského obyvatelstva.⁴⁹

Vystěhovalecké vlny konce 19. a počátku 20. století

Vystěhovaleckou vlnu slovanského obyvatelstva ale v 80. letech 19. století podněcovala i zvýšená nedůvěra osmanských úřadů vůči křesťanskému obyvatelstvu po Velké východní krizi. Vina za tureckou porážku a velkou ztrátu území byla totiž připisována zejména balkánskému křesťanskému obyvatelstvu, kvůli němuž mělo podle obecného přesvědčení Rusko válku s osmanskou říší započít. Z pečského a prištinského sandžaku se tak podle některých údajů od uzavření Berlínského míru do roku 1900 vystěhovalo přes 60 000 osob srbské národnosti.⁵⁰ Srbský geograf a etnograf

48 Největší povstání propuklo v prosinci 1911 a trvalo až do podzimu 1912. Vůdcové povstání byli Isa Boljetinc a Bajram Curri. Zachvátilo rozsáhlá území, ozbrojení Albánci táhli z Prištiny na Skopje. Spis, který tenkrát Albánci zaslali cařihradskému kabinetu, obsahoval ubezpečení, že svobodný rozvoj Albánců je možný pouze v rámci osmanské říše, avšak za těchto podmínek: utvoření jednoho celistvého albánského vilájetu, který by obsahoval vilájety a sandžaky janinský, skadarský, kosovský, prizrenský, novopazarský, prištinský, korčský, elbasanský, bitoljský, Debar a Tetovo; vybudování organizace národní obrany země a možnost veřejného nošení zbraní; Zavedení úřednictva znalého albánštiny, podpora albánského obecného školství s latinským písmem. Osmanská vláda nakonec albánské požadavky přijala, ale jejich realizaci zabránilo vypuknutí války balkánského svazu proti osmanské říši v říjnu 1912. Více viz např. KOLEJKA, Josef: *Balkánská otázka 1908–1914. Mezinárodní socialistické hnutí o mladoturcké revoluci a o balkánských válkách*. Brno 1979.

49 Více o Prizrenské lize a národním hnutí Albánců viz *Dějiny Albánie*, s. 219–239, 243–244, 282–302.

50 STOJANČEVIĆ, Vladimir: *O stanovništvu u Prizrenskom vilajetu pred srpsko-turske ratove*. In: Stojančević, Vladimir: *Kosovo i Metohija u srpsko-arbanaškim odnosima*

Jovan Cvijić dokonce v práci z roku 1912 uvádí, že od počátku Velké východní krize do roku vydání díla opustilo území na sever od Šar planiny⁵¹ pod nátlakem více než 150 000 obyvatel srbské národnosti!⁵²

V průběhu balkánských válek a bezprostředně po balkánských válkách a také během válečných událostí let 1915–1918 naopak z oblasti opět masově nejprve prchalo a poté se i stěhovalo obyvatelstvo muslimské. Některé práce uvádějí v této souvislosti dokonce údaje o stovkách tisíc albánských vystěhovalců! Britský badatel Stuart D. Stein tvrdí, opíraje se přitom o dokumenty srbského ministerstva zahraničí,⁵³ že mezi lety 1912–1914 mělo být z Kosova a Metochie, bývalého Novopazarského sandžaku a z Makedonie vystěhováno na 281 747 Albánců, nepočítaje v to děti do šestého roku.⁵⁴ Tento údaj jdoucí až do jednotek právě pro svou „přesnost“ nevzbuzuje důvěru, srbské úřady by jen stěží v bouřlivé poválečné době počítaly každého utečence. I kdybychom jej však přijali, nelze bezesporu hovořit pouze o Albáncích, nýbrž obecně o osobách islámského vyznání, tedy i o Turcích a slovanských muslimech! Úbytek obyvatelstva ostatně potvrzují i empirická čísla ze sčítání obyvatelstva – podle některých údajů žilo v roce 1913 na Kosovu 497 455 obyvatel, v roce 1921 to bylo o 58 445 lidí méně.⁵⁵ Tato čísla ovšem také nelze přijmout beze zbytku, neboť údaje při sčítání nebyly vypracovány pro tehdy neexistující oblast a teprve v nové době byly zpětně vypočítávány podle různých kritérií.

Důvody vystěhovávání ovšem mohly být i jiné než pouhý mocenský nátlak, zejména pak charakteru náboženského. Srbské a Černohorské království a po Velké válce i Království SHS nebyly islámské země, ba co víc, vznikly v podstatě jako negace islámu, z velké části na troskách islámské osmanské říše. Z hlediska islámské teologie byl jejich vznik prakticky přímý útok na Boží vůli. Podle islámského učení si Bůh (Alláh) přeje, aby celá země byla v jeho moci, resp. v moci jeho vyznavačů – muslimů, kteří plní jeho přikázání. Země dobytá v minulosti Osmany ve svaté válce,

u XIX věku (1804–1878). Beograd 1994, s. 107.

51 Mohutné pohoří oddělující Metochii od Makedonie. Jeho hřeben je dlouhý 85 km s nejvyšším vrcholem Titov vrh (makedonsky *vrh*) 2 747 m n. m.

52 CVIJIĆ, Jovan: *Balkanski rat i Srbija*. Srpski književni glasnik XXIX (1912), č. 9, s. 655–656. Citováno podle VOJVODIĆ, Mihailo: *Srbija i Srbi na Kosovu i Metohiji od Berlinskog kongresa*. In: Mihailović, Kosta (ed.): *Kosovo i Metohija. Prošlost, sadašnjost, budućnost*. Zbornik radova s međunarodnog naučnog skupa održanog u Beogradu 16. – 18. marta 2006. godine. Beograd 2007, s. 90. Jak ovšem dokazuje V. Stojančević v citované práci (pozn. 12), ještě na konci 19. století žilo na Kosovu a v Metochii ne méně než 260 000 pravoslavných Srbů, nepočítaje v to samozřejmě také poměrně značný počet muslimů srbského jazyka (s. 108).

53 DEDIJER, Vladimir – ANIĆ, Života (edd.): *Dokumenti o spolnoj politici Kraljevine Srbije 1903–1914*. Díl VII., sv. 1., Beograd 1980, s. 617–618.

54 STEIN, Stuart D.: *Expulsions of Albanians and colonisation of Kosova*. Vystěhovalci měli být dopraveni do Kavaly a odtud přejít hranice do Turecka.

55 IMAMI, P.: *Srbi i Albanci*, s. 258–259.

k níž patřila i větší část nově vzniklého Království SHS, tedy byla *Dar al Islam* - zemí islámu. Boření tohoto řádu bylo pro fundamentálněji založené muslimské obyvatelstvo pochopitelně útokem na jejich víru, a proto raději volili složitější cestu utečence, muhacira, než možnost ztotožnit se se státem, který není islámský.⁵⁶

⁵⁶ JEVTIĆ, Miroљub: *Islam i Jugoslavija*. In: Jugoslovenska država 1918-1998. Zbornik radova s naučnog skupa. Beograd 1999, s. 558.

Kosovská otázka a Království Srbů, Charvátů a Slovinců

Srbská a černohorská vláda nad Kosovem byla přerušena událostmi první světové války, kdy v roce 1915 oba státy podlehly soustředěnému tlaku rakousko-uherských, německých a bulharských vojsk. Srbská armáda, která na rozdíl od černohorské odmítla kapitulovat, ustupovala v čele se starým králem Petrem Karadjordjevičem a princem-regentem Aleksandrem přes zasněžené albánské hory na jadranské pobřeží, odkud byly její zbytky dohodovými spojenci převezeny na ostrov Korfu. Odtud, po konsolidaci, byla srbská armáda vyslána do řecké Makedonie, kde zaujala postavení na tzv. soluňské frontě. Obsazení Kosova rakousko-uherskými a bulharskými vojsky na sklonku roku 1915 bylo přijato albánským obyvatelstvem v podstatě nadšeně. Počátkem října roku 1918, po prolomení soluňské fronty, ovšem srbská armáda spolu s francouzskými spojenci Kosovo opět osvobodila, a celé území bylo posléze spolu se Srbskem začleněno do nového státu Království Srbů, Charvátů a Slovinců.

Integrace území Kosova a Metochie do nového státu

Nový stát byl výrazně multinacionální a zejména na jihu svého území zdědil, jak jsme viděli již výše, velmi složité etnické poměry. Přestože oficiální sčítání z let královské Jugoslávie bývají zejména západoevropskou historiografií zpochybňována, domníváme se, že k tomu není důvodu. Bylo v zájmu státu vědět přesně, s jakým počtem potenciálně neloyálního obyvatelstva může počítat. Byť samozřejmě v té době sčítání jen stěží zahrnuje skutečně veškeré obyvatelstvo, poskytuje s velkou pravděpodobností velice reprezentativní obraz skutečnosti. Podle revize sčítání v roce 1921 tak mělo žít v oblasti tzv. Jižního Srbska, kam bylo zahrnováno i Kosovo, 1 476 747 obyvatel (739 278 pravoslavných, 711 482 muslimů, 18 306 katolíků, 5 702 Židů atd.). Z tohoto počtu mělo být 416 977 Albánců, 148 019 Turků, podíl muslimského obyvatelstva činil 48,2%.⁵⁷ V samotném Kosovu a Metochii (opět podle pozdějších transpozic) to pak mělo být 439 010 obyvatel, z nichž více než 64% činili

57 *Definitivní rezultati popisa stanovništva od 31. 1. 1921.* Sarajevo 1932, s. 86–87. Citováno podle JOVANOVIĆ, Vladan: *Islejavanje muslimana iz Vardarske banovine.* In: Bjelac, Mile (ed.): *Pisati istoriju Jugoslavije: Vidjenje srpskog faktora.* Beograd 2007, s. 93.

Albánci.⁵⁸ Podle vojenských zdrojů žilo v roce 1931 v Zetské bánovině 150 062 Albánců, ve Vardarské bánovině 302 901 a v Moravské bánovině 48 300, tedy celkem 501 263 osob albánské národnosti.⁵⁹

Na vztah státu vůči jeho národnostním menšinám a náboženským společenstvím byl po první světové válce kladen ze strany vítězných dohodových mocností velký důraz. Jeho harmonizace byla obvykle brána jako důkaz demokratičnosti toho kterého nástupnického státu. Šlo tedy o jednu z největších výzev, s nimiž se Království SHS mělo po válce vyrovnat. Mocenské struktury nového státu se obávaly, že přijetím a důsledným naplňováním konvence o menšinách, již Království SHS podepsalo jako dodatek č. 51 v rámci mírové smlouvy s Rakouskem v Saint Germaine 10. září 1919,⁶⁰ ohrozí nezávislost země. Obavy však brzy rozptýlila neúčinnost kontrolních mechanismů nově založené Společnosti národů. Národnostní menšiny a menšinová náboženská společenství tak byly v Království SHS po celou dobu jeho existence brány jako nutné zlo, jež bylo zapotřebí v ekonomickém a politickém smyslu eliminovat, resp. učinit je neškodným. Mj. i proto, že menšiny vesměs žily v nových pohraničních oblastech ještě nekonsolidovaného státu.⁶¹ Albánské komunity se to týkalo tím spíše, neboť byla považována za menšinu nejméně loyální, menšinu, jež v minulosti vytlačovala slovanský, resp. srbský živel z kolébky jeho státnosti a duchovnosti a jejíž část navíc proti nové státní moci velice brzy vystoupila se zbraní v ruce. Z hlediska mocenských struktur nového státu, jehož základní konstituční ideou byla myšlenka národní jednoty slovanských národů Srbů, Charvátů a Slovinců, proto bylo nutno oblasti osídlené neloyálními a neslovanským obyvatelstvem co nejdříve státně integrovat. Ve své integrační politice se pak mocenské orgány království dopouštěly mnoha i ne příliš promyšlených činů, majících za cíl eliminaci neslovanských muslimských menšin, které měly navíc, bez ohledu na jejich sociální diferenciaci, z nedávné a stále živé minulosti nálepku vládnoucí a potlačovatelské elity. Eliminací se v krajním případě rozumělo vysídlení nepohodlné menšiny. K tomu se, zejména bezprostředně po válce, zdála být vhodná příležitost. Všude v okolí nového

58 Konkrétně 280 440 osob, jejichž rodný jazyk byl „arnautský“. Jako muslimové se na Kosovu a v Metochii vyjádřilo 317 427 obyvatel, k pravosláví se přihlásilo 112 232 osob, tedy 26 %, římskokatolickou víru vyznávalo 7 167 lidí.

59 JOVANOVIĆ, V.: *Islejavanje muslimana*, s. 94.

60 Čl. 8 dodatku hovořil o tom, že příslušníci etnických, náboženských a jazykových menšin mají právo svým nákladem zakládat, řídit a dohlížet mj. na náboženská a sociální zařízení, školy a další vzdělávací ústavy s právem používat v nich svůj jazyk a svobodně vyznávat svoji víru. V čl. 9. se pak hovoří o tom, že v městech a okresech, v nichž žijí ve větším množství mluvčí jiného jazyka než oficiálního státního, má být zajištěna v základních školách výuka v jejich jazyce spolu s povinnou výukou v jazyce státním. BOROZAN, Djordje: *Osnovni principi zaštite manjina u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca i Albanci u Kraljevini Jugoslaviji*. In: *Dijalog povjesničara-istoričara 2*. Zagreb 2000, s. 366.

61 JOVANOVIĆ, V.: *Islejavanje muslimama*, s. 79.

státu jižních Slovanů totiž docházelo k masovým migracím obyvatelstva, ať již šlo o statisícové přesuny řeckého a tureckého obyvatelstva v letech 1923–1924, či „dobrovolnou“ výměnu obyvatelstva mezi Bulharskem a Řeckem. K těmto transferům navíc docházelo s požehnáním velmocí a mírových konferencí. Tlak na vysídlení zejména neslovanského muslimského obyvatelstva z Jugoslávie tedy byl po celé meziválečné období sice přítomen, nikdy však z nejrůznějších příčin nedosáhl té intenzity, jíž byl veden v sousedních balkánských státech Řecku, Bulharsku a Rumunsku.

Kačacké hnutí

Proti snaze o integraci Kosova a Metochie do nového státu se od počátku projevil nejprve živelný, velmi brzy však i velice dobře organizovaný odpor, jehož viditelnou a nejproblematičtější složkou byli tzv. kačaci. Turecké slovo *kaçak* znamená zbojník, v balkánské terminologii slovan-
ské pak hajduk.⁶² Jako kačaci byly původně označovány ozbrojené lupičské čety Albánců, které v dobách posledních desetiletí osmanské přítomnosti na Balkáně operovaly od černohorského pomezí po Epir. Slábnoucí turecká moc nebyla schopna se tomuto řádění kačackých skupin účinně vzepřít. Bezpečnost na cestách byla působením kačaků natolik ohrožena, že v některých částech Kosova a Metochie došlo i k přerušení jinak pravidelné poštovní služby. Koncem 19. století a na poč. 20. století byly některé oblasti působením kačackých skupin do té míry mimo dosah mocenských orgánů osmanské říše, že v nich nedocházelo ani k výběru základních daní.⁶³ V souvislosti se sílícím albánským národně-obrozeneckým hnutím v osmanské říši, spojeným s ozbrojenými vystoupeními, se začalo hovořit o kačacích jakožto bojovnicích za albánskou věc. Stali se tak vlastně pendantem k bulharským a makedonským komitům a srbským četníkům.

Kačacké hnutí po obsazení Kosova, Metochie a vardarské Makedonie srbskou armádou během první balkánské války nabylo až formy ozbrojeného povstání. Tento odpor však, vzhledem k dalšímu vývoji situace, brzy zanikl. Na síle nabyl teprve po roce 1918, kdy Kosovo a Metochie definitivně připadly do svazku Království SHS. Tehdy se počet ozbrojených odpůrců této nové a pro Albánce nechtěné skutečnosti v Jižním Srbsku

62 Také toto označení ozbrojeného odpůrce osmanské moci (často však také pouze loupežníka) pochází z tureckého slova *haydut* ve významu lupič. Jiného původu je pojem hajduk v maďarštině, jehož etymologie je odvozena ze slova *hajto* s významem ozbrojeného pastevece dobytka. Postupem času přerostlo v Uhrách do pojmu svobodného bojovníka v protihabsburských povstáních.

63 MALIKOVIĆ, Dragi: *Kačački pokret na Kosovu i Metohiji 1918–1924*. Leposavić-Kosovska Mitrovica 2005, s. 11. Albánský pohled viz např. HOXHA, Hajrudin: *Proces nacionalne afirmacije albanske narodnosti u Jugoslaviji*. Časopis za kritiku znanosti 10 (1982), č. 51–52, s. 178–235. Přístupné na <http://www.dlib.si/v2/Preview.aspx?URN=URN:NBN:SI:doc-A4LE5PJU>.

odhadoval až na 10 000 mužů a hrozilo velké nebezpečí všeobecného albánského povstání.

Nelze ale říci, že by kačacké hnutí mělo všeobecnou podporu muslimského obyvatelstva. Příchod nejprve srbských a poté jugoslávských ozbrojených složek a četnictva do oblasti část bohatší albánské a muslimské populace přivítala s nadějí, že anarchie, loupeže a obecná nejistota přestane.⁶⁴ Kačacké hnutí totiž ani v této době nebylo jednotné. Podle některých badatelů jej bylo možno rozdělit na tři skupiny: do první patřili ti, kteří byli proti jakékoli státní moci v oblastech své působnosti. Cizí moc pro ně představovala příkoří, ať již se jednalo o administrativu tureckou, rakousko-uherskou nebo Království SHS. Odmítali vojenskou službu, placení daní apod. Byli pryč mezi nimi i tací, kteří žili prakticky normálně, stavěli domy, ženili se, vždy však se měli na pozoru, objevili se v okolí jakýkoli náznak budování mocenských struktur. Větší část těchto kačaků se nakonec v několika kolech amnestií vrátilo k normálnímu životu. Patřili k nim i ti, kteří se dali ke kačakům, aby se vyhnuli vojenské službě v armádě nového státu. Druhou skupinu tvořili tradiční loupežníci, kteří pouze pokračovali ve své předválečné činnosti. Ti navíc ani nedělali příliš rozdíl mezi původem majetku, bylo jim v podstatě jedno, šlo-li o majetek křesťanů nebo muslimů. Teprve třetí skupina kačaků odešla do lesů a hor z politických důvodů.⁶⁵

Mírová jednání o poválečné Albánii

Zpočátku tomuto ozbrojenému odporu napomáhala i skutečnost, že otázka albánských hranic byla na poválečných pařížských mírových jednáních dlouho předmětem sporu, a podle špatně informovaných albánských vůdců tedy mohla existovat jistá naděje, že by se pro kosovsko-metochijské Albánce nepříznivý stav věcí dal zvrátit. Utvrzovala je v tom i přítomnost francouzských jednotek na Kosovu a v Metochii. Srbská, resp. jugoslávská správa tak byla částí albánského obyvatelstva považována za dočasnou.

Situace na mírových jednáních ovšem byla zcela jiná. Jednalo se především o tom, zda Albánii, jejíž státnost trvala před válkou pouhé dva roky, vůbec obnovit. Na Albánii vznášela na základě londýnské dohody z roku 1915 právo Itálie, západní spojenci dlouho zastávali názor, že by její území mělo být rozděleno mezi Království SHS, Řecko a Itálii. V aide-mémoire, podávaném předsedovi vlády Nikolů Pašićovi 5. prosince 1919, tvrdil vedoucí jugoslávské delegace, že jednání bylo vedeno tak, že pokud by Itálie podle londýnské dohody, již byla za územní ústupky v Dalmácii, Albánii i jinde přilákána na stranu dohodových spojenců, získala Valonu

64 MALIKOVIĆ, D.: *Kačački pokret na Kosovu i Metohiji 1918-1924*, s. 14.

65 Tamtéž, s. 39-41.